

บทที่ 3

ชุมชนแห่งการเรียนรู้บ้านแทนธรรม กับวัฒนธรรมการผลิตฝิ่นของชาวม้งในไทย

“เล่าแย้ง” สืบตามดูโลกครั้งแรกเมื่อ 80 ปีก่อนในบ้านหลังคาหูลูปดำ มุงด้วยหญ้าคาตี ฟากไม้ไผ่ และมีผืนดินต่างพื้นบ้านตามแบบบ้านดั้งเดิมของชาวม้ง เป็นบ้านซึ่งสร้างขึ้นเพื่อหลบ หลบหนาวที่บาดเจ็บกายบนภูสูงและเป็นบ้านที่ง่ายต่อการรื้อทิ้งเพื่อเดินทางไกลตามวิถีชีวิตและ วัฒนธรรมของการทำไร่ย้ายที่ (Shifting Cultivation)

ก่อนหน้านี้ “เล่าแย้ง” จะเกิดหลายสิบปี ทั้งพ่อและลุงของ “เล่าแย้ง” พร้อมด้วยครอบครัว เครือญาติและลูกบ้าน เคยตั้งรกรากอยู่บนภูสูงในเขตเทือกเขาล้านช้าง ประเทศลาวมานาน หลายสิบปี ทำไร่หมุนเวียนเปลี่ยนที่มาหลายสิบปี ในผืนดินทำไร่เหล่านี้มีทั้งไร่ฝิ่น ไร่ข้าวโพดและไร่ ข้าวในหุบเขาและบนเทือกเขาสูงอีกหลายต่อหลายแห่งทั้งในฝั่งไทยและฝั่งลาว สลับสับเปลี่ยนที่ กันไปตามระบบการทำไร่ของชาวม้งโดยไม่ได้รู้จักกับเส้นแบ่งเขตแดน

การเผชิญหน้ากับความลำบากและความทุกข์ยากจากสงครามในฝั่งลาว ทำให้พ่อและ ลุงของเล่าแย้งอพยพครอบครัว เครือญาติและลูกบ้านทั้งหมดข้ามแดนจากฝั่งลาวมาลงหลักปัก ฐานก่อตั้งหมู่บ้านขึ้นอย่างถาวรในดินแดนฝั่งไทย ในนามของบ้านแทนธรรม (นามสมมุติ)

จุดเริ่มต้นของบ้านแทนธรรมจึงเกิดขึ้น และบันทึกเรื่องราววิถีวัฒนธรรมของความเป็น ชาติพันธุ์ม้งผ่านกาลเวลา ประสบการณ์ กลั่นกรองออกมาเป็นตำนานเรื่องบอกเล่าและดำเนินวิถี ชีวิตอยู่จนถึงปัจจุบัน

ย้อนหลังกลับไปในอดีตเกือบ 100 ปี บ้านแทนธรรม เคยโอบล้อมด้วยภูเขาและป่า อุดมสมบูรณ์ มากพอที่จะทำให้ชาวม้งในขณะนั้นจำนวนกว่า 100 ชีวิต ประมาณ 20 หลังคาเรือน ปลูกบ้านเรียงรายกันตามไหล่เขา ชาวม้งบ้านแทนธรรมได้หักล้างถางพงเบิกป่าทำการเกษตรและ เลี้ยงสัตว์ ทำไร่ฝิ่น ปลูกข้าว ข้าวโพด และพืชผักเลี้ยงชีวิตอย่างอุดมสมบูรณ์

ภาพวัฒนธรรมการผลิตฝิ่นของชุมชนม้งบ้านแทนธรรมกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและระบบนิเวศ คือเนื้อหาสาระที่จะนำเสนอในบทนี้ เพื่อสะท้อนภาพลักษณะฝิ่นสำหรับ ชาวม้งที่ถือเป็นองค์ประกอบของระบบการผลิต ระบบความรู้ในการรักษาพยาบาลภายใต้วัฒนธรรม การผลิตเพื่อการยังชีพ ขณะที่ภาพลักษณะฝิ่นในมุมมองของรัฐและวาทกรรมครอบงำ ฝิ่นเริ่ม กลายเป็นภาพยาเสพติดในระดับสากล แต่ในมุมมองรัฐไทยฝิ่นยังคงเป็นสินค้าทำกำไร โดยเนื้อหา สาระจะถูกอธิบายผ่านเหตุการณ์ คำบอกเล่าของชาวบ้านและจากข้อมูลเอกสารเชื่อมโยงกับ

ประวัติศาสตร์ชุมชนม้งและความสัมพันธ์ของชุมชนกับกลุ่มอำนาจจากภายนอก โดยเฉพาะกับรัฐไทยในอดีต ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงและการปรับเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชนชาวม้งบ้านแทนธรรม โดยแบ่งออกเป็น 2 ช่วงคือ

1. ช่วงพื้นเป็นพืชการค้ำบนภูเขาแบบยังชีพ (Subsistence) ของชุมชนชาวม้งที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานหลักประกันเพื่อความมั่นคงในชีวิต บนหลักการดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความเป็น "ชุมชนแห่งการเรียนรู้" ของชาวม้งจากการปรับเปลี่ยนเรียนรู้ในปฏิสัมพันธ์กับธรรมชาติและมนุษย์เพื่อสร้างหลักประกันความมั่นคงในการยังชีพบนภูเขาและสร้างศักยภาพในการพึ่งพิงตัวเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยชาวม้งมีวัฒนธรรมการผลิตพื้นและระบบการเกษตรที่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของระบบนิเวศ การจัดการระบบการผลิต การจัดการระบบแรงงาน ความสัมพันธ์ภายในระบบเครือญาติ และพิธีกรรมความเชื่อในระบบการผลิต ตลอดจนเครือข่ายความสัมพันธ์ของชาวม้งกับระบบการค้าพื้นในประเทศไทยที่ได้รับการส่งเสริมจากรัฐบาล

2. ช่วงเปลี่ยนผ่านจากการผลิตพื้นเพื่อการยังชีพไปสู่การผลิตพื้นเป็นพืชการค้าเชิงพาณิชย์ (Mass Product) การค่อย ๆ เปลี่ยนคุณค่าของพื้นจากหลักประกันความมั่นคงในการยังชีพ จากการขายผลผลิตส่วนเกินไปสู่การผลิตเพื่อการค้ากำไรด้วยแรงกระตุ้นจากสถานการณ์การค้าพื้นระดับโลกและความต้องการพื้นจากตลาด ตลอดจนกลุ่มอำนาจจากพ่อค้า ทหาร กลุ่มการเมืองที่มุ่งหาประโยชน์และใช้อิทธิพลในกระบวนการค้าพื้น ในแง่นี้ ชุมชนแห่งการเรียนรู้ของชาวม้งบ้านแทนธรรมได้ทำการปรับเปลี่ยนเรียนรู้ และจัดระบบต่างๆ ภายในสังคมของตัวเอง เช่น การเปลี่ยนระบบการจัดการที่ดิน การจัดการแรงงาน เป็นต้น เพื่อตอบรับต่อตลาดการค้าพื้นและสถานการณ์จากภายนอก

3.1 พื้นกับวัฒนธรรมการผลิตแบบยังชีพ (Subsistence) ของชาวม้ง

(ค.ศ.1917-1945 (พ.ศ.2460-2488) ยุคก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2)

"เล่าแย้ง" คือภาพบอกเล่าประวัติศาสตร์การอพยพเคลื่อนย้ายของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งที่บรรพบุรุษของพวกเขาอพยพเดินทางไกลมาจากทางตอนใต้ของประเทศจีน ประวัติศาสตร์หน้านี้ถูกบันทึกเอาไว้ว่า ชาวม้งต่อสู้กับการรุกรานจากทหารชาวจีน และความยากแค้นทุกันดารจนอพยพมายังแถบยูนนาน ทางใต้ของประเทศจีน ช่วงปลายศตวรรษที่ 18 ในยุคที่ดอกฝิ่นเบ่งบานไปทั่วในเมืองจีน ชาวม้งบางส่วนยอมจำนนต่อการทำศึกสงคราม แต่บางส่วนถอยร่นเดินทางไกลจากยูนนานเรื่อยมาจนถึงเขตอินโดจีนอาศัยอยู่บนภูเขาเข้าสู่ประเทศเวียดนามและลาวในเวลาต่อมา (Chan, 1994 อ้างในทรงวิทย์, 2543) แต่เมื่อเกิดความทุกข์ยากและภัยจากสงครามการปะทะกันบนภูเขาในประเทศลาวช่วงการปกครองแบบอาณานิคมโดยฝรั่งเศสในปี ค.ศ.1883

(พ.ศ.2460) เมื่อฝรั่งเศสขึ้นไปถึงหนองเห็ด เชียงขวาง แหล่งที่ชาวม้งอพยพมาอยู่อาศัยตั้งแต่ปี ค.ศ.1865 (พ.ศ.2408) (McCoy, อ้างแล้ว) ชาวม้งบางส่วนได้อพยพเข้ามายังฝั่งไทยอาศัยอยู่ตาม รอยตะเข็บชายแดนบริเวณชายแดนไทย-ลาว จังหวัดเชียงราย บนดอยช้าง ดอยผาหม่น อ.เทิง ดอยหลวง อ.เชียงของ ดอยน้ำบง ดอยนาง ดอยผาแดง ดอยภูลังกา ที่ อ.เชียงคำ ซึ่งเป็นเทือกเขา เดียวกับภูเขาในเขตล้านช้างของประเทศลาว (บุญช่วย, 2499) และเป็นจุดเริ่มต้นของการตั้งรกรากอันยาวนานจวบจนปัจจุบัน

หมู่บ้านแพนธรรมมีรกรากของการตั้งถิ่นฐานมายาวนาน โดยประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านแพนธรรมเริ่มขึ้นเมื่อประมาณปีค.ศ.1917-1945 (พ.ศ. 2460 - 2488) บนภูเขาสูงประมาณ 1,200 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลบริเวณตะเข็บชายแดนไทย - ลาว

พื้นที่รายรอบหมู่บ้านประกอบไปด้วยป่าอันอุดมสมบูรณ์และภูเขาสูงที่ไม่ได้แยกตัวอยู่อย่างโดดเดี่ยวเพียงกลุ่มชนเดียว หากแต่ทางฟากฝั่งตะวันตกเป็นที่ตั้งของเครือข่ายชาวม้ง บ้านชาวเมี่ยนและจีนฮ่ออีกหลายหมู่บ้านที่อยู่บนภูสูงห่างออกไปตลอดทางหลายสิบกิโลเมตร ส่วนฟากฝั่งตะวันออก คือ ฝั่งลาว ดินแดนที่เคยจากมา ขณะที่ต่ำลงไปจากยอดดอย คือ ถิ่นฐานของคนเมือง และตลาด ที่ซึ่งชาวม้งบ้านแพนธรรมต่างมาลงไปหาซื้อของใช้จำเป็นปีละครั้ง

ในยุคเริ่มต้นบ้านแพนธรรมมีเพียง 3 แซ่สกุล ได้แก่ แซ่หาง ย่าง ไช้ มีประชากรอาศัยอยู่ประมาณ 10 - 15 หลังคาเรือน หลังคาเรือนหนึ่งจะประกอบไปด้วยครอบครัวหลายครอบครัว ประมาณ 2 - 4 ครอบครัวอาศัยอยู่รวมกัน หมายถึง ครอบครัวของพ่อแม่และลูกชายหรือลูกสาวที่ยังไม่ได้แต่งงานกับครอบครัวของลูกชายคนโต คนรอง และคนอื่น ๆ ซึ่งแต่งงานไปแล้วแต่ไม่ได้แยกบ้านที่อยู่อาศัย

วิถีชีวิตของชาวม้งบ้านแพนธรรมทำการเกษตรแบบไร่ย่ำยที่ ปลูกพืชหลักคือข้าวเพื่อบริโภคภายในครอบครัว ข้าวโพดเพื่อการเลี้ยงสัตว์ และฝิ่นเพื่อบริโภคและขายผลผลิตส่วนเกิน ในแต่ละไร่จะปลูกพืชผักเพื่อการบริโภคควบคู่ไปด้วย ตลอดจนมีการเลี้ยงสัตว์หลัก ๆ คือ ไก่ หมู วัว ควาย เพื่อบริโภคและใช้ในพิธีกรรม และม้า ล่อเพื่อใช้ในการเดินทาง

3.1.1 ระบบการผลิตฝิ่นเพื่อการยังชีพกับชุมชนแห่งการเรียนรู้

ระบบการผลิตเพื่อการยังชีพของชุมชนชาวม้งบ้านแพนธรรมตั้งอยู่บนหลักการ “จริยศาสตร์แห่งการยังชีพ” (Subsistence Ethic) (Scott, 1976) หลักการที่เป็นไปเพื่อสร้างหลักประกันความมั่นคงในชีวิตและศักยภาพในการพึ่งพิงตัวเองให้อยู่รอดอย่างมีประสิทธิภาพผ่านการปรับเปลี่ยนดัดแปลงแก้ไขเรียนรู้วิถีชีวิตของตนเองกับธรรมชาติและเงื่อนไขแวดล้อมภายนอก

การปรับประยุกต์ตัวเองกับความรู้ และการปรับเปลี่ยนเรียนรู้ในปฏิสัมพันธ์ของตนเอง กับธรรมชาติและเงื่อนไขแวดล้อมภายนอกอาจทำให้เราบอกได้ว่า ชุมชนชาวม้งเป็น "ชุมชนแห่งการเรียนรู้" (Learning Community) (Yos, 2002) ที่สร้างตัวเองขึ้นมาจากปฏิสัมพันธ์ทางการผลิต ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ มนุษย์และสภาพแวดล้อมภายนอก ที่ส่งผลให้ชาวม้งต้องสร้าง กระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ การปรับประยุกต์ระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรที่ จำเป็นต่อการผลิต ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง การจัดการทรัพยากรพันธุ์กรรมที่สะท้อนให้เห็นจากความหลากหลายของพันธุ์พืชผักในระบบการผลิตในไร่ข้าว ไร่ฝิ่นและไร่ข้าวโพด เพื่อความมั่นคงด้านอาหาร และการยังชีพบนภูเขา ตลอดจนการสร้างและปรับระบบการจัดการทรัพยากร การจัดการป่าต้นน้ำ การสร้างและบำรุงรักษาระบบน้ำ การจัดการที่ดิน แรงงาน การตัดฟันโค่นเผาในการทำไร่ ความ จำเป็นในการจัดการทรัพยากรทำให้กระบวนการเรียนรู้หรือภูมิปัญญาของชาวม้งยังเชื่อมโยงไปถึง ระบบความเชื่อและพิธีกรรมซึ่งเป็นพื้นฐานของการใช้อำนาจในชุมชนเพื่อออกกฎระเบียบ กระบวนการเรียนรู้อันมีพื้นฐานมาจากหลักคิดเรื่อง "จริยศาสตร์แห่งการยังชีพ" ทำให้วิถีคิดของ ชาวม้งเน้น "การแลกเปลี่ยนแบบสมดุล" ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ (Yos, 2002) เป็นวิถีคิดที่สะท้อนออกมาในรูปของการแลกเปลี่ยนแรงงานและโลกทัศน์แห่งการ แบ่งปัน

บทหลักการจริยศาสตร์แห่งการยังชีพในชุมชนแห่งการเรียนรู้ของชาวม้งจำเป็นต้อง อธิบายภาพระบบการผลิตฝิ่นและพืชอื่นๆ ผ่านความสัมพันธ์ของระบบต่างๆ 7 ระบบ ซึ่งเป็นหัวใจ หลักของระบบการผลิตเพื่อการยังชีพของชุมชนแห่งการเรียนรู้ของชาวม้ง ได้แก่ ระบบการทำไร่ ย้ายที่ ระบบการจัดการแรงงาน การจัดการที่ดิน ความรู้ในการผลิตฝิ่นและการจัดการทรัพยากร การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพในไร่ฝิ่นควบคู่ไปกับไร่ข้าว ข้าวโพด พิธีกรรมความเชื่อใน ทางวัฒนธรรมและเครือข่ายความสัมพันธ์การเดินทางดังรายละเอียดต่อไปนี้

ระบบแรก การทำไร่ย้ายที่ (Shifting Cultivation) และวัฏจักรชีวิต การทำไร่ย้ายที่ ของชาวม้งบ้านแทนธรรมเป็นการทำไร่บนที่สูงในรูปแบบของการตัดฟันโค่นเผา (Slash and Burn Cultivation) ที่เรียกว่า Long Cultivation - Very Long Fallow or Abandonment (Khunstadter, 1978) เป็นการใช้ที่ดินเพื่อทำการเพาะปลูกอย่างยาวนาน แล้วทิ้งป่าให้ฟื้นตัวในระยะเวลาอันยาวนาน โดยเริ่มต้นจากการตัดฟันถางป่าให้เป็นแปลงเล็ก ๆ ตัดฟันไม้ใหญ่ลงแล้วทิ้งไว้จนแห้ง รอ เวลาเผา เพื่อเปิดพื้นที่โล่งเตียน จากนั้น จึงใช้ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกพืชในระยะสั้น ๆ พืชหลักใน การเพาะปลูกแบบตัด ฟัน โค่น เผา คือ ข้าว ข้าวโพด ฝิ่นและพืชผักหลากหลายชนิดที่เป็นไปเพื่อ การยังชีพและขายส่วนเกินจากการผลิต โดยชาวม้งบ้านแทนธรรมจะปลูกข้าวและพืชผักหลากหลาย

หลายชนิดในไร่ข้าวแปลงหนึ่งที่อยู่ต่ำจากยอดดอยและห่างไกลจากตัวหมู่บ้านลงไป อีกแปลงหนึ่งปลูกผืนกับข้าวโพดหรือแยกแปลงปลูกข้าวโพดโดยเฉพาะ ภายในสองสามแปลง นอกจากปลูกพืชหลักแล้วยังคงปลูกพืชผักที่เป็นอาหารในชีวิตประจำวันด้วยเช่นกัน แปลงผืนและข้าวโพดนี้ชาวม้งนิยมใช้ที่ดินเพื่อปลูกผืนและข้าวโพดเป็นเวลายาวนานกว่า 5 ปี ขณะที่แปลงไร่ข้าวจะปลูกเพียงหนึ่งหรือสองปีเท่านั้น เมื่อเสร็จสิ้นการเพาะปลูกครบรอบในปีหนึ่ง ก็จะทิ้งที่ดินเอาไว้เป็นระยะเวลาหนึ่งเพื่อให้ป่าฟื้นฟูสภาพคืนสู่ความอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง

ในแต่ละหลังคาเรือนของชาวม้งบ้านแทนธรรมจะมีผืนไร่ 2-3 ผืนหลัก คือ ไร่ข้าว ไร่ข้าวโพด และไร่ผืน ในไร่ข้าวโพดและไร่ผืนอาจปลูกเป็นระบบผสมโดยแบ่งช่วงเวลาในการปลูกที่สัมพันธ์กัน พื้นที่ในการทำไร่ข้าวโพดและไร่ผืนจะอยู่รายรอบหมู่บ้าน เพราะลักษณะการตั้งหมู่บ้านของชาวม้งมักตั้งอยู่บนยอดดอยสูงจึงเหมาะสมกับการปลูกผืนและข้าวโพด ส่วนไร่ข้าวจะอยู่ในหุบเขาด้านล่าง เพราะข้าวให้ผลผลิตดีในที่ ๆ มีอากาศหนาวเย็นน้อยกว่า

ในไร่ข้าวของหนึ่งหลังคาเรือน คือ ไร่ผืนใหญ่หรือไร่ประกอบหลาย ๆ ผืนที่ผ่านการคิดคำนวณภายในปีหนึ่ง ๆ ว่า มีจำนวนคนในครัวเรือนเท่าใด จากนั้นทำการปลูกข้าวให้ได้พอเพียงกับจำนวนคนภายในหลังคาเรือนพร้อม ๆ กับการคิดคำนวณพื้นที่ในการปลูกข้าวและแรงงานภายในหลังคาเรือนนั้น ชาวม้งบ้านแทนธรรมหลายครอบครัวที่พักอาศัยอยู่ภายในหลังคาเรือนเดียวกันต่างบริโภคข้าวจากผืนไร่เดียวกัน คิดคำนวณ จัดแบ่งแรงงานเพื่อมาร่วมกันสร้างผืนไร่ข้าวปลูกกินกันภายในปีหนึ่ง ๆ ลักษณะการทำไร่ข้าวเช่นนี้ เป็นไปตามหลักคิดของชาวม้งบ้านแทนธรรมที่ถือว่า "อยู่ร่วมกันหลังคาเดียวกัน กินข้าวด้วยกัน"

เมื่อหมดรอบปีหนึ่ง ๆ ชาวม้งบ้านแทนธรรมจะปล่อยทิ้งร้างไร่ข้าวให้กลับคืนสู่ผืนป่าอีกครั้ง แล้วเสาะหาผืนใหม่ในพื้นที่ใกล้เคียงหรืออยู่ห่างไม่เกินระยะทางเดินและต่างม้าไปถึง เพื่อเริ่มต้นสร้างผืนไร่ข้าวในปีต่อไป ด้วยแรงงานที่มีมากพอจากทุกคนในหลังคาเรือนและการแลกเปลี่ยนแรงงานจากเครือญาติช่วยกันตัดฟันต้นไม้เพื่อปลูกข้าวประกอบกับผืนป่าที่ยังคงมีมากพอ ทำให้ชาวม้งบ้านแทนธรรมไม่ได้เป็นห่วงเรื่องปากท้องแต่อย่างใด

ส่วนไร่ผืนของชาวม้งบ้านแทนธรรม เป็นไร่ที่อยู่ใกล้บ้าน ทุกครอบครัวในหลังคาเรือนต่างแยกออกไปหักร้างถางพงและปลูกผืนเองด้วยแรงงานภายในครอบครัว ลักษณะการทำไร่ผืนของชาวม้งเช่นนี้เป็นไปตามหลักคิดที่ถือว่า "ผืนเป็นเงินและเป็นทรัพย์สินของแต่ละครอบครัว" สำหรับไร่ข้าวโพด ชาวม้งบ้านแทนธรรมอาจแบ่งเป็นการปลูกผสมสลับกับไร่ผืนหรือบางบ้านอาจแยกไร่ข้าวโพดต่างหากถ้ามีที่ดินและแรงงานมากพอ

ในวัฏจักรชีวิตในการทำเกษตรของผืนไร่ 3 ผืนหลักของชาวม้งนั้นเริ่มต้นด้วยการที่ชาวม้งคัดเลือกผืนป่าธรรมชาติ (Primary Forest) ที่มีไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ หรือป่าทุติยภูมิ (Secondary Forest) ที่ป่ายังคงรกครึ้ม มีดินอุดมสมบูรณ์ ถือว่าอยู่ในเขตป่าดิบแล้งไปจนถึงป่าดิบชื้นในที่ที่มีอากาศหนาวเย็น และมีความชื้นสูง (Khunstadter, 1978) หลังจากคัดเลือกพื้นที่ในช่วงมกราคมแล้ว เดือนต่อมาจะทำการตัดฟันแผ้วถางป่าแล้วทิ้งไม้เอาไว้ให้แห้งประมาณ 1-1 เดือนครึ่งจึงถึงเวลาเผาไร่ เพื่อให้ไฟทำหน้าที่ปรับธาตุอาหารในดินให้สูงขึ้น จากนั้นผู้หญิงจะเตรียมคัดเมล็ดพันธุ์ข้าว ข้าวโพดและพืชผักที่จะปลูกในไร่ข้าวออกมาคยท่า เมล็ดพันธุ์ข้าวโพดและพืชผักจะถูกหยอดลงในไร่ข้าวโพดเมื่อเผาไร่ไปได้ประมาณ 1 สัปดาห์ แล้วจึงไปขุดต่อไม้ในไร่ข้าว จากนั้นจะรอเวลาช่วงปลายเดือนเมษายน เมื่อฝนตกลงมาจนดินฉ่ำฝน จึงถึงเวลาลงเมล็ดข้าวและพืชผัก พร้อมกับหาเวลาเตรียมไปถางหญ้าในไร่ข้าวโพด จากนั้นประมาณ 1 – 2 เดือนเมื่อปล่อยเวลาให้ต้นข้าวและข้าวโพดเติบโต ผู้หญิงม้งจึงเข้าไปเก็บหญ้าในไร่ข้าว และไร่ข้าวโพด ส่วนผู้ชายเข้าป่า ล่าสัตว์ เก็บของป่ามาบริโภคและเตรียมขายผลผลิตส่วนเกิน

เมื่อข้าวโพดเริ่มแตกดอกออกผลในเดือนกรกฎาคม - สิงหาคม ชาวม้งหญิงชายจึงเตรียมเกี่ยวข้าวโพดและเก็บพืชผักบางชนิดในไร่ข้าวและไร่ข้าวโพด ในเดือนนี้ ชาวม้งต้องเตรียมพลิกหน้าดิน เก็บหิน เพื่อใช้สำหรับปลูกผืน พร้อมกับที่ผู้หญิงเข้าไปในไร่ข้าวเพื่อเก็บหญ้าที่ขึ้นรกสำหรับการพลิกหน้าดินในไร่ข้าวโพดเพื่อกลบฝังนี้ เป็นความรู้พื้นบ้านในการอนุรักษ์ดินไว้ใช้ได้นานปีอีกด้วย จากนั้น ผู้หญิงจะคัดเมล็ดพันธุ์ผืนและพืชผักหลากหลายชนิดเตรียมลงปลูกในหลุมระหว่างแนวข้าวโพด เดือนกันยายนจึงนำผืนพันธุ์เบาลงปลูกก่อนพร้อมกับพันธุ์ผัก และเตรียมไปเกี่ยวข้าวพันธุ์เบาในไร่ข้าวได้ ระหว่างนี้ผู้หญิงม้งจะไปเก็บหญ้าในไร่ข้าวอีกรอบ เดือนตุลาคมจึงลงผืนพันธุ์หนัก ถางหญ้าในไร่ผืน เกี่ยวข้าวเบาและตากข้าวเอาไว้ แล้วนำข้าวต่างมาขึ้นดอยกลับเข้ายังฉางในบ้านเพื่อเตรียมไว้ในงานพิธีปีใหม่ จากนั้น จึงรอเวลาเกี่ยวข้าวปี ซึ่งถือว่าเสร็จภารกิจจากงานในไร่ข้าว เมื่อไร่ข้าวถูกเก็บเข้ายังฉางเสร็จสิ้น จะเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่ดอกผืนรวงโรยพร้อมที่สำหรับการกรีดเพื่อนำน้ำยางออกจากดอกกลายเป็นผืนดิบใช้เป็นประโยชน์ในทางยาและขายหรือต้มเป็นผืนสุกส่งให้พ่อค้าที่มารับซื้อ การกรีดผืนเป็นช่วงเวลาที่ยาวนานระหว่างเดือนมกราคม - กุมภาพันธ์ เมื่อกรีดผืนเสร็จรอเวลาขาย แล้วจึงเริ่มต้นฤดูกาลใหม่ที่ต้องเตรียมแผ้วถางป่าเพื่อเพาะปลูกในปีต่อไป

วัฏจักรในระบบการผลิตพืชหลัก 3 ชนิดนี้จะเกิดขึ้นได้จำต้องผ่านการเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์จากธรรมชาติที่ชุมชนชาวม้งซึ่งถือเป็นชุมชนบนที่สูงแห่งหนึ่งของโลกที่เผชิญหน้ากับการขาดแคลนที่ดินที่มีคุณภาพในการเพาะปลูก ระบบการทำไร่ย่ำยี่จึงเป็นระบบเกษตรแบบหนึ่ง

ที่ชุมชนมั่งเรียนรู้และดำเนินสืบต่อกันมาจนเป็นแบบแผนวิถีวัฒนธรรม เป็นการเรียนรู้การจัดการระบบนิเวศเกษตรในป่าเขตร้อนบนภูเขา ที่โดยทั่วไปมักมีคุณภาพดินต่ำ มีแร่ธาตุอาหารน้อย แต่มีความหลากหลายทางชีวภาพของพืชและสัตว์มาก การตัดฟันโค่นเผาในระบบการเกษตรแบบทำไร่ย้ายที่จึงเป็นการเรียนรู้และดัดแปลงธรรมชาติ โดยการปรับสภาพป่าแปลงเล็กๆ และเปลี่ยนป่าไปตามขั้นตอนด้วยการเปิดช่องว่างของป่าเป็นพื้นที่ทำไร่และตัดฟันพืชอื่นๆ ซึ่งเป็นคู่แข่งของพืชที่ต้องการปลูกออกไป แล้วใช้แร่ธาตุที่มีอยู่ทั้งหมดในดินไปหล่อเลี้ยงพืชอาหารบางชนิดที่งอกขึ้นที่ใจปลูกเท่านั้น (Rambo, 1981)

ระบบที่สอง การจัดการระบบแรงงาน ชาวม้งบ้านแทนธรรม มีคำพูดที่ว่า “ชาวกินร่วมในบ้าน ผืนเป็นเงินเก็บเพื่อซื้อลูกสาวและงานศพ” คำพูดดังกล่าวไม่เพียงสะท้อนการจัดการระบบการผลิตของชาวม้งในวิถีชีวิตประจำวันในอดีตที่จัดแบ่งไร่ข้าวเป็นผลผลิตของครัวเรือนในบ้านกับไร่ฝิ่น ซึ่งเป็นผลผลิตของครอบครัวออกจากกันเท่านั้น แต่ยังให้ภาพการจัดแบ่งระบบแรงงานภายในความสัมพันธ์อันตีตรึงและการให้คุณค่าต่อแรงงานที่แตกต่างกันด้วย

กล่าวคือ ชาวม้งจะทำการปลูกข้าวและฝิ่นด้วยระบบแรงงานที่แบ่งแยกกันอย่างชัดเจนระหว่างหน่วยครัวเรือน เครือญาติกับหน่วยครอบครัว ทำให้การจัดแบ่งรายได้และเงินทองแตกต่างกันไปด้วย โดยในไร่ข้าว ชาวม้งจะปลูกข้าวด้วยแรงงานจาก หน่วยครัวเรือน (คนที่อยู่ร่วมบ้านเดียวกันอาจมีหลายครอบครัว) และแลกเปลี่ยนแรงงานภายในระบบเครือญาติ ทุกคนในหลังคาเรือนที่กินข้าวร่วมกันภายในบ้านจะต้องลงแรงเพื่อตัดฟันโค่นเผาแปรเปลี่ยนผืนป่าให้เป็นไร่ข้าวเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน ส่วนไร่ฝิ่นนั้น หน่วยครอบครัว เป็นแรงงานหลักที่ลงแรงเปลี่ยนผืนเป็นเงินนำมาใช้จ่ายภายในครอบครัว

ในไร่ฝิ่น ครอบครัวหนึ่งซึ่งมีสามี-ภรรยา หรือมีพ่อแม่ลูกชาย หรือลูกสาวที่ยังไม่ได้แต่งงาน จะร่วมกันหักร้างถางพงหรือแลกเปลี่ยนแรงงานภายใต้ระบบเอามื้อ - เอววันระหว่างเครือญาติและเพื่อนบ้านเพื่อทำการปลูกฝิ่นในแปลงผืนของแต่ละครอบครัว โดยส่วนใหญ่เมื่อบุกเบิกหรือหักร้างถางพงแล้ว แต่ละครอบครัวมักมีพื้นที่ในการทำไร่ฝิ่นครอบครัวละประมาณ 1 - 2 ไร่เท่านั้น เนื่องจากการปลูกฝิ่นมีความละเอียดอ่อนทั้งการเลือกพื้นที่ การปลูก การดูแลและการกำจัดวัชพืชที่ต้องใช้เวลามาก ครอบครัวหนึ่ง ๆ หากใช้แรงงานภายในครอบครัวจะไม่สามารถทำไร่ฝิ่นได้กว้างมากนัก และด้วยเหตุผลที่การปลูกฝิ่นไปขึ้นอยู่กับแรงงานภายในครอบครัว การปลูกฝิ่นแต่ละครั้งจึงต้องผ่านการคิดคำนวณอย่างหนักว่าครอบครัวจะมีแรงงานมากพอในการพลิกหน้าดินเพื่อกลบฝังวัชพืชหรือกรีดน้ำยางฝิ่นได้เพียงพอในปีหนึ่ง ๆ หรือไม่

สำหรับพื้นที่ไร่ผืนประมาณ 1-2 ไร่ที่บุกเบิกและผลิตผืนขึ้นโดยแรงงานภายในครอบครัวจะได้น้ำยางเป็นผืนดิบประมาณ 1 - 2 จ้อยส์¹ ซึ่งมีราคาขายในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สองประมาณจ้อยส์ละ 500 - 700 บาท

เมื่อกรีดยอดผืนจนได้น้ำยางผืนดิบจำนวน 1 - 2 จ้อยส์ (42-84 ห่องหรือ 1.6 - 3.2 กิโลกรัม) ชาวหมู่บ้านแทนธรรมจะแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ เก็บเป็นยา ของต้อนรับแขกและจ่ายเป็นค่าตอบแทนต่าง ๆ จำนวน 3 ห่อง (115 กรัม) เป็นภาษี 1-3 ห่อง (38 - 114 กรัม) ที่เหลือประมาณ 36-38 ห่อง (1,368 - 1,447 กรัม) จึงขายผลผลิตส่วนเกิน ซึ่งใน 1 ครอบครัวจะมีเงินที่เป็นรายได้จากการขายผืนส่วนเกินประมาณปีละ 500 - 1,400 บาท

ในจำนวนเงินดังกล่าว แต่ละครอบครัวจะแบ่งเงินที่ได้จากการขายผืนออกเป็นค่าใช้จ่ายต่าง ๆ เพื่อซื้อของใช้ที่จำเป็น ได้แก่ น้ำมัน เกลือ เทียนไข เสื้อผ้า เหยียดเงิน เครื่องเงินและอื่น ๆ เงินส่วนที่เหลือจะเปลี่ยนเป็นเงินแท่งสะสมไว้สำหรับค่าสินสอดค่าใช้จ่ายในงานศพและความจำเป็นอื่น ๆ

ระบบที่สาม ระบบการจัดการที่ดิน ชาวม้งมีคำกล่าวในเรื่องที่ดินว่า " ใครจับจองผืนป่าก่อน ได้ที่ทำกินก่อน" หมายถึงว่า เมื่อใครไปคัดเลือกพื้นที่แล้วมองเห็นว่าพื้นที่บริเวณนั้นเหมาะสมในการทำเกษตรและต้องการเป็นพื้นที่ที่ใช้ประโยชน์ก็จะแสดง "สิทธิในการใช้ประโยชน์" (Userfruct) ในที่ดินนั้น โดยการทำเครื่องหมายแสดงหลักเขตเอาไว้ เมื่อคนอื่นมาเห็นก็จะไม่เข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ดังกล่าว

ในอดีต หลักการ "ใครจับจองผืนป่าก่อน ได้ที่ทำกินก่อน" นี้ ไม่ประสบปัญหาการแย่งชิงที่ดิน เพราะว่า มีผืนป่าที่สามารถพลิกถางให้เป็นไร่เพื่อทำการเกษตรได้เป็นจำนวนมาก

นอกจากนี้ ในระบบการจัดการที่ดินของชาวม้ง ถือว่า การแย่งที่ดินทำกินระหว่างคนม้งด้วยกันเป็นการดูถูกกัน แต่หากชาวม้งบ้านแทนธรรมประสบปัญหาความไม่ชัดเจนในที่ดิน หรือเกิดความขัดแย้งกันในเรื่องที่ดิน พวกเขามีระบบการให้ความเป็นธรรม โดยผู้นำและผู้อาวุโสของชุมชนจะเข้ามาช่วยไกล่เกลี่ยและแก้ปัญหาได้อย่างลงตัว

โดยทั่วไป เมื่อพบว่า ที่ดินดังกล่าวมีคนเข้าไปถือ "สิทธิการใช้" แล้วผู้ที่มาทีหลังจะออกไปค้นหาที่ดินหรือผืนป่าแห่งใหม่เพื่อเตรียมที่ไว้ นอกจากนี้ โดยวัฒนธรรมของชาวม้ง ระบบการช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างเครือญาติและคนในแซ่สกุลเดียวกันมีความเข้มแข็งอย่างมาก เมื่อพบว่า เครือญาติใกล้ชิดในแซ่สกุลเดียวกันไม่มีที่ดินทำกิน บรรดาญาติพี่น้องจะแบ่งปันที่ดินให้ โดย

¹ 1 จ้อยส์เท่ากับ 42 ห่องหรือ 1.6 กิโลกรัม

อาจแบ่งออกเป็นกาให้ที่ดินเปล่าเพื่อไปทำประโยชน์โดยตรง การยอมให้ที่ดินทำกินชั่วคราวเพื่อแลกเปลี่ยนกับแรงงาน และระบบการให้ยืมที่ดินทำกินภายในระยะเวลาที่ตกลงกัน เป็นต้น ดังนั้น ปัญหาการแย่งที่ดินกันภายในหมู่บ้านในอดีตจึงเกิดขึ้นน้อยมาก ปี ๆ หนึ่งมีการทะเลาะเบาะแว้งเกี่ยวกับที่ดินไม่เกิน 2-3 ครั้ง ซึ่งผู้นำและผู้อาวุโสในชุมชนสามารถไกล่เกลี่ยให้ตกลงกันได้เสมอ

ระบบที่สี่ ความรู้ในระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร คำกล่าวที่ว่า “*ผื่นปลูกที่เย็น ข้าวปลูกที่ร้อน*” ของชาวม้งบ้านแทนธรรมสะท้อนให้เห็นการเรียนรู้สั่งสมประสบการณ์มาจากธรรมชาติและระบบนิเวศบนภูเขาตลอดจนเงื่อนไขจากสภาพแวดล้อมภายนอก

จากคำกล่าวข้างต้น เราจึงเห็นชาวม้งบ้านแทนธรรมในอดีตที่มำลงจากดอยสูงเพื่อไปปลูกข้าวในที่ต่ำลงไป ที่ซึ่งข้าวจะสามารถแตกรวงให้ผลผลิตสูงเมื่อปลูกในที่อากาศไม่เย็นและน้ำค้างไม่จัดเกินไป ขณะที่พื้นที่ปลูกผื่นกลับอยู่บนยอดดอยบริเวณที่ตั้งบ้านซึ่งมีความสูงตั้งแต่ประมาณ 1,000 เมตรจากระดับน้ำทะเลขึ้นไปและมีอากาศหนาวเย็นเหมาะสำหรับต้นผื่นและอยู่ในเขตป่าดิบแล้งและป่าดิบชื้น

นอกจากนี้ ความรู้ในการจำแนกแยกแยะพันธุ์พืช ลักษณะดิน และบริเวณที่ปลูกเป็นสิ่งสำคัญที่ชาวม้งบ้านแทนธรรมจำต้องเรียนรู้จากธรรมชาติเพื่อให้ได้ผลผลิตตามที่ต้องการ อย่างเช่น การจำแนกพันธุ์ผื่นให้มีหลากหลายพันธุ์ การสังเกตลักษณะดอกที่มีหลากสี ทั้ง ขาว แดง บานเย็น ม่วง สีเลือดหมู แต่ละสีแต่ละพันธุ์มีคุณสมบัติแตกต่างกัน รวมไปถึงพันธุ์ผื่นแต่ละชนิดก็เหมาะสำหรับปลูกในพื้นที่ที่มีลักษณะเฉพาะแตกต่างกันด้วย การคัดเลือกพื้นที่ที่เหมาะสม และการคัดเลือกพันธุ์ผื่นที่ถูกต้องจะทำให้ได้ผลผลิตผื่นมาก ได้คุณภาพของน้ำยางผื่นที่ดี ชาวม้งจดจำว่า พันธุ์ผื่นดอกสีเลือดหมู คือผื่นที่ดีที่สุด เพราะได้น้ำยางผื่นที่เหนียวและมีรสชาติดี แต่ต้องปลูกในพื้นที่ที่มีแสงแดดน้อย (ทรงวิทย์, 2542) ส่วนการปลูกผื่นให้ได้ผลดีนั้น ชาวม้งเรียนรู้ว่า จะต้องจัดแบ่งพื้นที่การปลูกผื่นให้เหมาะสมกับพันธุ์ผื่น ได้แก่ พื้นที่ที่มีแสงแดดมาก (เต้ ต้า ย่าง) พื้นที่ลักษณะนี้จะรับแดดได้ทั้งวัน ชาวม้งจะนิยมปลูกผื่นพันธุ์เบาหรือผื่นดอ ซึ่งเป็นผื่นที่อายุสั้นประมาณ 4-5 เดือน ให้ผลผลิตเร็วและสามารถเก็บเกี่ยวได้ก่อน แต่ผื่นพันธุ์เบานั้นให้ผลผลิตผื่นที่ไม่ค่อยมีคุณภาพและรสชาติไม่ดีเท่าที่ควร เมื่อใช้สูบจะเผาไหม้เร็วและเผาไหม้หมดไม่เหลือเผ้าผื่นให้นำกลับมาสูบใหม่ได้อีก และ พื้นที่ที่มีแสงแดดน้อย (เต้ (ฮ)บู) เป็นพื้นที่ที่มีภูเขาบังหรือพื้นที่ไหล่เขาจะรับแดดได้เพียงครึ่งเช้าหรือครึ่งบ่ายเท่านั้น พื้นที่นี้จะต้องหว่านผื่นพันธุ์หนักหรือผื่นปี ซึ่งมีอายุการเติบโตนานกว่า 6 เดือน แต่เมื่อปลูกแล้วจะได้ผื่นดิบจำนวนมาก เป็นผื่นคุณภาพ รสชาติดี มีความเหนียวสูง เมื่อสูบจะเผาไหม้ช้าและเมื่อเผาไหม้แล้วยังคงเหลือเผ้าผื่นที่สามารถนำมาสูบใหม่ได้อีก

ในระบบความรู้ของชาวม้ง การปลูกฝิ่นจำเป็นจะต้องรู้จักลักษณะพืชบางชนิด ประกอบเพื่อตัดสินใจคัดเลือกพื้นที่ปลูกฝิ่นด้วย เช่น หากพื้นที่ที่มีพืชตระกูลข่าปาชนิดหนึ่งที่ชาวม้ง เรียกว่า (ฮ) ขง ล้า หรือบริเวณป่าไผ่บางชนิดมีลักษณะลำต้นเล็กใบใหญ่เวลาโตเต็มที่จะโค้ง โนมลงสู่พื้น เรียกว่า ไม้ข้อดหรือ ไม้ออหล ตันตะไคร้ตัน พันธุ์ไม้ประเภทส้มโอป่า หรือ ตัน หาญ เตื่อ หรือที่ ชาวม้งเรียกว่า เย้ากัล้า บริเวณดังกล่าว ชาวม้งเรียนรู้ว่า เป็นบริเวณที่มีดินดีเหมาะ สำหรับการปลูกฝิ่น แต่ไม่เหมาะสำหรับการปลูกข้าวเพราะต้นข้าวเหี่ยวใบและได้ผลผลิตน้อย (จันท บบูรณ์, 2526 (ข))

นอกจากนี้ การพิจารณาเนื้อดินประกอบการปลูกฝิ่นและข้าวหรือพืชอื่นก็เป็นองค์ ประกอบสำคัญในระบบการผลิต โดยในระบบความรู้ของชาวม้งจำแนกดินออกเป็น 5 ประเภท ดิน ที่ดี คือ มีเนื้อดินแท้ๆ เรียกว่า "เบงทือ" คือเนื้อดินที่ไม่มีทรายปนไม่ว่าทรายละเอียดหรือหยาบและ มีอนุภาคของดินเหนียวปะปนมากกว่าดินชนิดอื่น ในเนื้อดินที่ดีเหล่านี้ แบ่งออกเป็นดินสำหรับการ ปลูกข้าวไว้ที่เน้นการปลูกข้าวด้วยดินแท้ ส่วนดินเพื่อปลูกข้าวโพดและฝิ่นแบ่งออกเป็น 9 ประเภท แต่ประเภทที่ปลูกฝิ่นและข้าวโพดได้ คือ ดินที่มีเนื้อดินแท้และดินผสม (จันทบูรณ์, เพิ่งอ้าง)

ส่วนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ได้แก่ ระบบการจัดการทรัพยากรป่าและ น้ำที่ถูกกำกับดูแลโดยกฎเกณฑ์ความเชื่อเรื่องผีและกฎเกณฑ์ทางสังคมของชุมชน ระบบการจัด การทรัพยากรดังกล่าวก็เพื่อเอื้อประโยชน์ในการเป็นแหล่งอาหารและน้ำที่สำคัญของชุมชนในการ ดำรงชีวิตอยู่บนภูเขา

ในระบบการจัดการทรัพยากรป่าของชาวม้งได้แบ่งป่าออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คือ ประเภทแรก ป่าดงแข็ง โดยชุมชนชาวม้งจะเลือกต้นไม้ต้นหนึ่งที่มีความสูงที่สุดและมีลักษณะดีที่ขึ้น อยู่บนเขาสูงที่สุดทางทิศตะวันออกบริเวณใกล้หมู่บ้านให้เป็นที่สิงสถิตของผีเพื่อทำหน้าที่คุ้มครอง มนุษย์ สัตว์ ดิน น้ำ และป่าให้อยู่เย็นเป็นสุขตลอดปี บริเวณป่าดังกล่าวจะห้ามไม่ให้มีการตัดต้นไม้ทำลายป่า ซึ่งหากใครละเมิดจะทำให้ผีไม่พอใจ ชุมชนอาจถูกลงโทษด้วยภัยพิบัติต่างๆ ได้ ป่า ดงแข็งจึงกลายเป็นป่าที่มีความสำคัญและเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เป็นแหล่งอาหารและแหล่งน้ำของชุมชนไปด้วย ประเภทที่สอง ป่าช้า คือบริเวณที่ฝั่งศพของบรรพ บุรุษชาวม้ง บริเวณป่าช้าจะมีต้นไม้ร่มรื่น ชาวม้งถือว่าป่าช้าเปรียบเสมือนหมู่บ้านของชาวม้งที่เสียชีวิตไปแล้ว ถือเป็นที่สิงสถิตของวิญญาณผู้ตาย ซึ่งชาวม้งจะไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติทุกชนิด ที่มีอยู่ในป่าช้า หากใครละเมิดจะถือว่าเป็นการกระทำการบงกชดวงวิญญาณของบรรพบุรุษและ ทำให้เดือดร้อนได้ ประเภทที่สาม ป่าต้นน้ำ ชาวม้งจะรักษาป่าบริเวณต้นน้ำลำธารของชุมชนเอา

ไว้ ด้วยถือว่าบริเวณแหล่งกำเนิดของแม่น้ำและลำห้วยมีฝิ่ต้นน้ำสิงสถิตอาศัยอยู่ หากใครละเมิด ตัดต้นไม้บริเวณดังกล่าว จะทำให้ฝิ่ต้นน้ำโกรธเคืองและทำให้ชุมชนเดือดร้อนได้

ความรู้ในระบบการผลิตที่เกิดขึ้นจากการจำแนกแยกแยะและสังเกตธรรมชาติ การจดจำ และการสร้างระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่า โดยมีระบบความเชื่อเรื่องผีเป็นตัวกำกับดูแลการใช้ประโยชน์จากป่าและน้ำ ตลอดจนการสั่งสมประสบการณ์จากการทดลองปฏิบัติจริงในวิถีชีวิตที่ดำรงอยู่กับธรรมชาติเหล่านี้ ล้วนแล้วแต่เป็นองค์ประกอบสำคัญต่อการอยู่รอดในระบบการผลิตเพื่อการยังชีพบนภูเขาด้วยกันทั้งสิ้น

ระบบที่ห้า ความหลากหลายทางชีวภาพในระบบการทำไร่ย่ำยที่ ภายในระบบการผลิตแบบทำไร่ย่ำยที่บนหลักการจรรยาบรรณแห่งการยังชีพและวิถีคิดในการสร้างหลักประกันความมั่นคงในวิถีชีวิตที่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของระบบนิเวศและธรรมชาตินั้น ชาวม้งจำเป็นต้องเรียนรู้และสร้างระบบการเพาะปลูกพืชหลากหลายชนิดและหลากหลายสายพันธุ์ไปพร้อม ๆ กัน เพื่อให้ได้ผลผลิตอันหลากหลายและมากพอให้เก็บกินได้ตลอดปี

ชาวม้งมีคำพูดที่ว่า “ฝิ่เป็นแม่ ผักเป็นพ่อ ต้องปลูกคู่กัน หากฝิ่ดินใดปลูกแต่ฝิ่เพียงอย่างเดียว ไม่ลงพืชผัก ฝิ่ดินในปีนั้น ดอกฝิ่จะเหี่ยวเฉา ไม่งาม ได้น้ำอย่างน้อย หรือหากปีใดปลูกแต่ผัก ไม่ลงฝิ่ ผักจะไม่งามเพราะคิดถึงกันและกัน ฝิ่กับผักจึงไม่สามารถแยกขาดไปจากกันได้”

คำกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นว่าในไร่ฝิ่ของชาวม้งจะต้องปลูกฝิ่กับพืชผักหลากหลายพันธุ์หลากหลายชนิดควบคู่กันไปด้วยเสมอ จนอาจกล่าวได้ว่า ในไร่ฝิ่จะปลูกพืชผักมากกว่าชนิดกว่าในไร่ข้าวและไร่ข้าวโพด (ทรงวิทย์, 2542) ดังเช่น งานศึกษาของสนธิ (2522) พบว่ามีความหลากหลายของพืชพันธุ์ในไร่ฝิ่สูงมาก คือ มีการปลูกผักมากกว่า 43 ชนิด ส่วนในไร่ข้าว นอกจากข้าว 3 ชนิดแล้ว ยังมีกลุ่มพืชตระกูลถั่ว 3 ชนิด พืชน้ำมัน 2 ชนิด พืชหัว 4 ชนิด (10 พันธุ์) พืชผัก 2 ชนิด กลุ่มพืชผัก 7 ชนิดและกลุ่มพืชเครื่องเทศ 6 ชนิด จำนวน 9 พันธุ์ (Walker, 1970 อ้างในชูพนิจ, 2527) พืชผักที่กลุ่มชาติพันธุ์ปลูกกันบนภูเขาในแปลงไร่ข้าวและไร่ฝิ่เหล่านี้ต่างนำมาใช้ประโยชน์แตกต่างกันแต่ละประเภท ซึ่งนอกจากใช้เป็นอาหารแล้ว บางประเภทเป็นสมุนไพร มีพืชเส้นใยใช้ทำเครื่องนุ่งห่ม พืชที่ใช้ทำวัสดุอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ พืชที่ใช้แปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์อื่น เช่น ใช้ต้มกลั่นเหล้า พืชที่ใช้เป็นเชื้อเพลิง พืชสีย้อม พืชเพื่อพิธีกรรม พืชเพื่อการประดับตกแต่ง พืชที่เป็นเครื่องรางของขลัง และพืชปรุงรส (จันทบูรณ์, 2526 (ก))

พืชผักในไร่ฝิ่ที่ชาวม้งบ้านแทนธรรมปลูกอยู่ทุกปี ได้แก่ ผักกาดพื้นบ้านแทบทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็น ผักกาดเขียว ผักกาดขาว ผักกวาดตุง กระหล่ำปลี คะน้า ผักลิ้นงู ผักชี ผักผ้าขี้ริ้ว ผักปล้ำ(ต)

จ้อ (ผักที่ใบมีลักษณะเป็นมัน) ผักดอยช้าง ผักชี ผักชีฝอย มันเทศแดง มันเทศขาว มันฝรั่ง หัวไชเท้า (ลั่วบี) ถั่วลันเตา ถั่วแขก มะเขือเครือ (เต้าเป่าวหรือผักแม้ว) ฟักหม่น รวมทั้งผักพื้นบ้านของชาวม้งอีกหลายชนิด (นางลี แซ่หาง บ้านแพนธรรม, 2543)

ในการปลูกผักควบคู่กับฝืนของชาวม้งมีระบบในการเพาะปลูกอย่างชัดเจน กล่าวคือ ฟักทอง มันแกว น้ำเต้า เป็นพืชเถาเลื้อยเกี่ยวพัน จึงมักปลูกไว้ข้างไร่หรือทำค้างให้เถาเกี่ยว เพื่อไม่ให้เลื้อยพันพืชอื่นในไร่ ส่วนแตง ถั่ว ผักกาด ผักชี คือ พืชที่ใช้เมล็ดพันธุ์ผสมรวมกับฝืนแล้วหยอดลงในหลุมพร้อมกัน เมื่อต้นฝืนเติบโต ผู้หญิงก็จะมาตัดต้นฝืนที่เติบโตดีแล้วจัดระเบียบในแปลงนั้นใหม่ หากมีผักขึ้นอยู่ใกล้ฝืนมากก็อาจย้ายไปปลูกบริเวณอื่น ส่วนมะเขือ พริก ผักกาด ยาสูบ เผือก ปลูกโดยการหว่านไว้ใกล้ๆ ตอไม้หรือเศษไม้ที่ถูกเผาในไร่

พืชผักเหล่านี้จะเริ่มปลูกไปพร้อมๆ กับฝืน หลังจากนั้นประมาณ 2 สัปดาห์ก็สามารถเก็บผักบางชนิดมากินได้ ผักบางชนิดสามารถเก็บกินได้ตลอดฤดูหนาว และพืชผักแต่ละชนิดต่างเก็บกินได้ไม่พร้อมกัน การเจริญเติบโตและอายุของพืชผักแต่ละชนิดที่แตกต่างและหลากหลายนี้ทำให้ชาวม้งสามารถมีพืชผักไว้บริโภคตลอดฤดูหนาว

นอกเหนือจากพืชผักในไร่ฝืนแล้ว ในไร่ข้าวโพดและไร่ข้าวก็ต้องปลูกพืชผักควบคู่ไปด้วยเสมอ ในไร่ข้าวของชาวม้งปลูกพืชผักหลากหลายชนิด ได้แก่ แตง และถั่ว เช่น แตงล้าน แตงไทย แตงกวา บวบ บวบงู ถั่วแขก โดยผสมกับเมล็ดพันธุ์ข้าวแล้วหยอดลงไปในหลุมพร้อมเมล็ดข้าว ส่วนมันแกว มะระ เผือก มัน อ้อยข้าว ถั่วฝักยาว พืชเหล่านี้จะปลูกไว้บริเวณโคนตอไม้ ฟักหม่น ฟักทอง พริก มะเขือพันธุ์ต่างๆ เช่น มะเขือขาว มะเขือลาย แตงพันธุ์ยาวและสั้น มะเขือเขียวพันธุ์ยาวและสั้น ผักกาด เผือก มันเทศ ทานตะวัน ป่า (ภาษาม้ง) ตะไคร้ อ้อย กลัวย่น้ำว่า มะละกอ ถั่วฝักยาว กะเพรา โหระพา ขิง งาม มันสำปะหลัง มะระม้ง บวบ บวบงู น้ำเต้า แตงกวา (พันธุ์เหลือง เขียว ขาว) แตงไทย (พันธุ์เหลือง เขียว ขาว) กรอแจ็กก่า (ภาษาม้ง) ดอกไม้ เช่น หงอนไก่ มักถูกปลูกไว้บริเวณริมรั้วหรือท้ายไร่ (นางลี แซ่หาง บ้านแพนธรรม, 2543)

ความหลากหลายของพืชผักที่ปลูกในไร่ฝืน ไร่ข้าวโพดและไร่ข้าว คือ อาหาร ที่สร้างหลักประกันความมั่นคงในชีวิตให้กับชุมชนม้งบ้านแพนธรรมว่า ภายในรอบปีพวกเขาจะมีอาหารที่เพียงพอต่อการยังชีพไปตลอดฤดูกาล

นอกจากการสร้าง ความหลากหลายของพันธุ์พืชในไร่แล้ว พืชแต่ละสายพันธุ์มักจะต้องได้รับการปรับแต่งคัดเลือกคุณภาพที่เหมาะสมเพื่อต่อสู้กับแมลงศัตรูพืช โรคระบาดไปจนถึงความ

ชาวม้งคำพูดที่ว่า
 "ผืนเป็นแม่ ผักเป็นพ่อ ต้องปลูกคู่กัน
 หากผืนดินใด ปลูกแต่ผืนเพียงอย่างเดียว
 ไม่ลงพืชผัก ผืนดินในปีนั้น
 ดอกผืนจะเหี่ยวเฉา ไม่งาม
 ได้น้ำอย่างน้อย
 หรือหากปีใดปลูกแต่ผัก ไม่ลงผืน
 ผักจะไม่งามเพราะคิดถึงกันและกัน
 ผืนกับผักจึงไม่สามารถแยกขาดไปจากกันได้"
 คำกล่าวนี้ได้สะท้อนให้เห็น
 ความหลากหลายของพืชพันธุ์ในไร่นาของชาวม้ง

ในไร่นาของชาวม้งจะต้องปลูกผืน
 กับพืชผักหลากหลายพันธุ์
 หลากหลายชนิดควบคู่กันไปด้วยเสมอ เช่น
 ผักกาดพื้นบ้าน

ภาพที่ 4 ความหลากหลายของพืชพันธุ์ในไร่นาของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง

แปรปรวนของลมฟ้าอากาศ และปริมาณน้ำในแต่ละปีอยู่เสมอ เราจะพบว่า พันธุ์ข้าว ผืนและพืช ผักต่าง ๆ ที่ชาวม้งปลูกมักต้องปลูกหลากหลายชนิดหลากหลายสายพันธุ์ในพื้นที่เดียวกันหรือสลับ สับเปลี่ยนพื้นที่และสายพันธุ์กันไปในแต่ละปี ดังเช่น พันธุ์ข้าวไร่ที่ดีที่สุดของชาวม้งบ้านแทนธรรม คือ ข้าวเจ้าพันธุ์ข้าวเปลือกแดง หรือที่เรียกว่า เบิ้ลล้า ในภาษาม้ง ซึ่งผ่านการคัดพันธุ์และปลูก มายาวนานตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษนั้น จะถูกปลูกสลับกับพันธุ์ข้าวอีก 2-3 พันธุ์ ซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวหนัก และพันธุ์ข้าวเบาและถูกปลูกสลับสับเปลี่ยนพื้นที่อยู่เสมอ ส่วนข้าวเหนียว ปลูกพันธุ์ข้าวเหนียว แดง (เบิ้ลเบลล้า) และข้าวเหนียวขาว (เบิ้ลเบลล้าเดิ้ลลือ) เพียงเล็กน้อยบริเวณชายขอบของไร่ที่ ปลูกข้าวเจ้ามูมใดมูมหนึ่ง เพื่อใช้ทำขนม ข้าวหมาก เหล้า ในช่วงงานเทศกาลปีใหม่ (นายพงษ์ ศักดิ์ แซ่หาง บ้านแทนธรรม, 2543)

เมื่อเกิดวิกฤต ความแห้งแล้งหรือโรคระบาด ชาดแคลนเมล็ดพันธุ์สำหรับการเพาะปลูก ชาวม้งมักจะไปขอแลกเปลี่ยนหรือหยิบยืมเอาจากเครือญาติ หรือเพื่อนบ้าน ขณะเดียวกันเมื่อออกไปภายนอกหมู่บ้าน แล้วค้นพบพันธุ์ข้าวหรือพืชพันธุ์ใหม่ ๆ พวกเขาก็นำติดตัวกลับบ้านเพื่อนำ ไปทดลองปลูก หากได้ผลดีก็จะปลูกติดต่อกันเรื่อยมา ดังเช่น ตัวอย่างเมล็ดข้าวพันธุ์ เบิ้ลจ้งป้อ ข้าวพันธุ์นี้เกิดขึ้นมาจากนายจ้งป้อเป็นผู้คัดพันธุ์นำมาจากบ้านม้งฝั่งลาว เมื่อทดลองปลูกได้ผลดี จึงนำมาแจกจ่ายให้กับชาวบ้านที่สนใจ หรือ พันธุ์ข้าวโพดเหนียวขาว อย่าง เป๊าะกือเบลล้าเดอว์ เป็นการคัดพันธุ์ของชาวม้งบ้านแทนธรรมที่เดินทางออกไปยังต่างถิ่น แล้วพบว่า ข้าวโพดพันธุ์ดังกล่าวมีลักษณะฝักใหญ่ เหนียวและรสชาติดี จึงเก็บพันธุ์กลับมาปลูกในหมู่บ้านเรื่อยมาจนถึง ปัจจุบัน นอกจากนี้ ยังมีการแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวระหว่างครัวเรือน ภายในชุมชนและระหว่างชุมชนเกิดขึ้นอยู่เป็นประจำในระบบการผลิตเพื่อการยังชีพ ดังเช่น การแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าว เบิ้ลมูซี ของชาวมูเซอในจังหวัดตาก ที่ชาวม้งบ้านแทนธรรมไปพบว่ามีรสชาติอร่อย ถูกปาก มีเมล็ดข้าว ใหญ่ ขึ้นได้ดีในดินแข็ง หุงสุ่ง่าย ก็จะนำติดตัวกลับมาทดลองปลูกในหมู่บ้าน เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า การสร้างความหลากหลายของพันธุ์พืชในไร่และการปรับแต่งสายพันธุ์ ตลอดจนการแลกเปลี่ยนสายพันธุ์พืชเป็นองค์ประกอบสำคัญของระบบการผลิตเพื่อการยังชีพ เพราะสิ่งเหล่านี้ คือ หลักประกันความมั่นคงทางด้านอาหารที่ชาวม้งบ้านแทนธรรมจะมั่นใจได้ว่า มีพืชพันธุ์ธัญญาหารเอาไว้เลี้ยงชีวิตและครอบครัวอย่างอุดมสมบูรณ์ตลอดปี

ระบบที่หก พิธีกรรมความเชื่อในระบบการผลิต ความเชื่อและพิธีกรรมเป็น วัฒนธรรมที่สะท้อนให้เห็นความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ รอบตัวของมนุษย์เพื่อการดำเนินชีวิตไป บนการตีความและทำความเข้าใจกับสถานการณ์ปัจจุบันของตน ในระบบความเชื่อดังกล่าว ความ เชื่อเกี่ยวกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ อาจเป็นเรื่องไม่น่าเชื่อถือในยุคสมัยใหม่ แต่ในสังคม

ชาวม้งและชุมชนอื่น ๆ ทั่วโลก ความเชื่อดังกล่าวกลับเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมและระบบสัญลักษณ์ที่ช่วยให้พวกเขาแปลหรือสร้างความหมายให้กับชีวิต ช่วยให้เข้าใจโลก จักรวาลและความเป็นจริงรอบตัว ในอีกมุมหนึ่ง ระบบความเชื่อและพิธีกรรมยังเป็นพื้นฐานของอำนาจทางศีลธรรมที่ชุมชนใช้เป็นกลไกในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ตลอดจนเป็นพื้นฐานของการสร้างกฎเกณฑ์ จารีตประเพณี วิถีปฏิบัติที่ได้รับการถ่ายทอดผ่านกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม จากตำนาน พิธีกรรมที่ได้รับการเล่าขานและปฏิบัติสืบต่อกันนานมา (ยศ, 2542)

ในชุมชนแห่งการเรียนรู้บ้านแทนธรรม มีพิธีกรรมหลักๆ ในระบบการผลิตอยู่ 2 พิธีกรรม คือ ไผ่เส้งเต้ เส้งแซว หรือการเลี้ยงเจ้าที่เจ้าทาง และ พีแหย่ง-เป้าแหย่ง หรือการบนบานและการแก้บน โดย ไผ่เส้งเต้ เส้งแซว หรือ การเลี้ยงเจ้าที่เจ้าทางนั้น ชาวม้งมักจะทำในช่วงที่เริ่มกิจกรรมในแต่ละขั้นตอนการผลิต เช่น การแผ้วถางเตรียมพื้นที่ การปลูกข้าว การตีข้าว โดยถือว่าการบอกกล่าวให้เจ้าที่เจ้าทางคุ้มครองดูแลคนทุกคนที่ทำงานอยู่ไม่ให้เกิดภัยอันตราย หรือเจ็บไข้ได้ป่วย โดยชาวบ้านจะแบ่งข้าวและกับข้าวที่เตรียมมาเป็นอาหารกลางวันใส่ใบตอง นำไปวางไว้ ณ มุมหนึ่งแล้วทำพิธีบอกกล่าวแก่ผีเจ้าที่ก่อนที่จะเริ่มอาหารมื้อกลางวันของตน

ส่วนพิธี พีแหย่ง - เป้าแหย่ง คือ การบนบาน และการแก้บน ในฤดูกาลทำไร่ เมื่อชาวบ้านลงเมล็ดพันธุ์ข้าวและพืชอื่นๆ ในไร่เสร็จเรียบร้อยแล้ว ระหว่างรอผลผลิตงอกงาม ชาวม้งบ้านแทนธรรมจะประกอบพิธี พีแหย่ง หรือการบนบานกับผีเจ้าที่เพื่อขอให้ได้ผลผลิตงอกงามเติบโตดี โดยต่อรองกับเจ้าที่ว่า หากปีนี้ได้ผลผลิตงอกงามดี ก็จะแก้บนด้วยหมู ไก่ จึงเป็นอันเสร็จพิธีกรรมดังกล่าว หลังจากนั้น เมื่อฤดูกาลเกี่ยวข้าวและการกรีดฝืนเสร็จสิ้น ชาวม้งบ้านแทนธรรมจะเลือกวันดีเพื่อประกอบพิธี เป้าแหย่ง หรือการแก้บนในไร่นาด้วยหมูหรือไก่ตามที่ตนเองได้ขอเอาไว้

ในบางครั้งการประกอบพิธีดังกล่าวอาจทำได้ในช่วงที่ชาวบ้านประเมินว่า ในปีนั้นผลผลิตไม่เจริญงอกงามดีหรือเกิดความไม่แน่ใจในผลผลิต ชาวม้งบ้านแทนธรรมก็จะประกอบพิธีพีแหย่งและเป้าแหย่งเพื่อต่อรองกับผีขอให้ผลผลิตเป็นไปตามความต้องการ อย่างไรก็ตาม ในบางกรณีหากไม่ได้มีการพีแหย่งหรือบนบานเอาไว้ แต่ชาวบ้านทำการเพาะปลูกได้ผลผลิตดี ชาวบ้านอาจจะทำพิธี "โอเจ้า เส้งเต้ เส้งแซว" เพื่อเป็นการขอบคุณเจ้าที่เจ้าทางด้วย

ในวิถีคิดของชุมชนชาวม้งบ้านแทนธรรม ระบบความเชื่อและพิธีกรรมเป็นพื้นฐานของอำนาจทางศีลธรรมที่ใช้เป็นกลไกในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและระหว่างมนุษย์กับมนุษย์

พิธีกรรมความเชื่อเรื่องผีและการบนบานสานกล่าวในระบบการผลิตของชาวม้งนั้น หากมองโดยผิวเผินอาจคิดว่าเป็นการบวงสรวงอันอ่อนแอต่อผี ซึ่งดูราวเป็นเรื่องไร้สาระในยุคสมัยใหม่ แต่ในความเป็นจริง การบนบานสานกล่าวในพิธีกรรมความเชื่อตามวิธีคิดของชาวม้งต่างเป็นพื้นฐานของอำนาจทางศีลธรรมที่ชุมชนใช้เป็นกลไกในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและมนุษย์กับมนุษย์ ระบบความเชื่อและพิธีกรรมเหล่านี้จึงต่างเกิดขึ้นจากความรู้ความเข้าใจในนัยสำคัญของธรรมชาติที่มีต่อระบบการผลิตและความมั่นคงของชีวิต การบนบานสานกล่าวเป็นยุทธวิธีที่ใช้สำหรับการขจัดความหวาดกลัว ความเคลือบแคลงสงสัยและความขัดแย้ง ตลอดจนสิ่งอัปมงคลที่อาจจะเกิดขึ้นกับครอบครัวและชุมชนให้หมดสิ้นไป และเพื่อสร้างให้เกิดความมั่นใจ การร่วมมือร่วมใจกันระหว่างครอบครัวและชุมชนให้ทำการผลิตต่อไปได้

ระบบที่เจ็ด เครือข่ายความสัมพันธ์และการเดินทาง ในระบบการผลิตเพื่อการยังชีพ เราไม่สามารถแยกออกจากกระบวนการค้าและเครือข่ายความสัมพันธ์กับกลุ่มต่าง ๆ ได้ งานศึกษาหลายชิ้นยืนยันว่าชุมชนต่างๆบนที่สูงต่างทำการเพาะปลูกพืชเพื่อขายผลผลิตส่วนเกินและเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจมหภาคมาเป็นเวลายาวนาน (Dove, 1983)

ก่อนการเข้ามาของกลไกตลาดในระบบทุน ชุมชนต่างๆ ในสังคมบนที่สูงต่างทำการค้าแลกเปลี่ยนผลผลิตต่อกันเสมอ เพียงแต่ระบบการค้าที่เกิดขึ้นในระบบการผลิตเพื่อการยังชีพในอดีตตั้งอยู่บนพื้นฐานการมองคุณค่า (Value) ของสินค้าที่เป็นไปเพื่อสร้างหลักประกันความมั่นคงในชีวิต หาใช้ระบบการค้าที่อยู่นบนหลักคิดเรื่องผลกำไรขาดทุน (Maximized Profit) ตามระบบทุนนิยมแต่อย่างใด สังคมเกษตรกรรมในอดีตจึงมักทำการผลิตอาหารเพียงพอต่อการบริโภคภายในครัวเรือนและชุมชน และใช้ผลผลิตส่วนเกินที่เหลือไปในการแลกเปลี่ยนสิ่งของ เครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นเพื่อนำไปใช้ในกิจกรรมทางสังคมอื่นๆ เช่น การแต่งงาน พิธีกรรมและงานรื่นเริงภายในชุมชนอยู่เสมอ

นับตั้งแต่อดีต ชุมชนชาวม้งบ้านแทนธรรมไม่ได้แยกตัวอยู่อย่างโดดเดี่ยวโดยไม่ได้สัมพันธ์กับใคร ชาวม้งบ้านแทนธรรมปลูกข้าว ข้าวโพด ฝิ่น และเลี้ยงสัตว์ที่เพียงพอต่อการบริโภคภายในครัวเรือนและชุมชน เมื่อผลผลิตเหล่านั้นเหลือมากพอ ก็ขายผลผลิตส่วนเกินจากการยังชีพเพื่อแลกเปลี่ยนกับเงินสด ทองแท่งและสินค้าประเภทอื่นๆ

ในเครือข่ายความสัมพันธ์ทั้งในการติดต่อค้าขายและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้จากการเดินทางของชาวม้งบ้านแทนธรรม พบว่า ช่วงประมาณปีค.ศ.1917 -1945 (พ.ศ. 2460-2488) บ้านแทนธรรมทำการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าอุปโภคบริโภคและสินค้าจำเป็นในการดำรงชีวิตกับกลุ่มต่างๆ เรื่อยมา โดยใช้ฝิ่นเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าอยู่เสมอ

ห่างออกจากบ้านแทนธรรมไปมีหมู่บ้านอีก 2 - 3 หมู่บ้านเป็นเครือญาติชาวม้งและชาวเมี่ยน (เย้า) ที่ถือเป็นเพื่อนบ้านในละแวกยอดเขาสูงบริเวณเดียวกัน ส่วนชาวจีนฮ่ออยู่ไกลออกไป เมื่อฤดูกาลแห่งการเก็บเกี่ยวผืนมาถึง พ่อค้าชาวจีนฮ่อ ชาวเมี่ยนมักจะนำสัมภาระข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็นบรรทุกขึ้นหลังม้าและลาเดินทางไปยังหมู่บ้านต่าง ๆ บนยอดดอยเสมอ พ่อค้าชาวจีนฮ่อ ชาวเมี่ยน มักมาตั้งเพิงขายของเล็ก ๆ ภายในหมู่บ้าน แล้วนำสินค้าข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็น เช่น เสื้อผ้า กางเกง น้ำอ้อย ขนมเส้นมาขายให้กับชาวบ้านโดยใช้ผืนเป็นเงินสำหรับการแลกเปลี่ยน จากบ้านแทนธรรม พ่อค้าชาวจีนฮ่อ ชาวเมี่ยน เดินทางค้าขายต่อไปยังหมู่บ้านอื่น ๆ ตามสันดอยเพื่อแลกเปลี่ยนผืนกับเครื่องใช้อันจำเป็นตลอดเส้นทางการค้าบนภูเขา

นอกเหนือจากการแลกเปลี่ยนสินค้าอุปโภคบริโภคบนยอดดอยกับพ่อค้าชาวจีนฮ่อและชาวเมี่ยนด้วยการใช้ผืนแล้ว ชาวม้งบ้านแทนธรรมมักใช้เวลาช่วงพักภายหลังการเก็บเกี่ยวข้าวและกรีดยีนเสร็จสิ้น เดินทางจากยอดดอยลงไปยังพื้นราบโดยการขี่ม้าผ่านป่าไปไกล 1 วัน 1 คืน เพื่อไปซื้อข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็นที่ไม่อาจหาได้จากบนยอดดอย เช่น เกลือ น้ำมัน ดินปืน เครื่องนุ่งห่มอื่น ๆ บางชนิด

การเดินทางลงไปยังพื้นราบในอดีตถือเป็นเรื่องใหญ่ที่ทุกคนในชุมชนต้องให้ความสนใจ เพราะถือว่า เป็นการเดินทางจากบ้านไปไกล ไปยังดินแดนอันห่างไกลที่อาจต้องประสบกับความยากลำบากระหว่างการเดินทางในป่า ผู้ที่ได้รับมอบหมายต้องอาศัยความกล้าหาญ ความชำนาญ ความแข็งแรงอดทนในการปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าว ซึ่งโดยส่วนใหญ่มักเป็นผู้นำชาวบ้านที่ต้องเดินทางลงไปซื้อของให้กับชาวบ้านปีละครั้ง

ด้วยเพราะความสำคัญของการเดินทางและความยากลำบากดังกล่าว จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่ก่อนเดินทางไกล ชุมชนม้งมักต้องประกอบพิธีกรรมก่อนออกเดินทาง กล่าวคือ ผู้นำชาวม้งและชุมชนต้องทำพิธีบอกกล่าวให้ “เจ้าที่” หรือผู้คุ้มครองรู้ว่ากำลังออกเดินทางเสมอ โดยขอให้ช่วยปกป้องคุ้มครองให้ปลอดภัย และเมื่อกลับขึ้นมายังหมู่บ้านแล้ว ผู้นำชาวบ้านและชุมชนจำเป็นต้องทำพิธีเรียกขวัญนักเดินทางเหล่านั้นให้กลับมายังบ้านด้วย

นอกเหนือจากการลงไปยังพื้นราบแล้ว ชาวม้งบ้านแทนธรรมยังคงเดินทางข้ามชายแดนไปมาระหว่างฝั่งไทยกับฝั่งลาว ติดต่อกับค้าขายแลกเปลี่ยนกับชาวม้งลาวอยู่สม่ำเสมอ ในการเดินทางมักนำพืชผักติดตัวมาด้วย อย่างเช่น ผักกาด หรือ เหี่ยวจ้อ ในภาษาม้ง และ ผักกาดบ้านน้ำแสน (เหี่ยวบ้านน้ำแสน) ที่ชาวม้งบ้านแทนธรรมนำพันธุ์กลับมาจากประเทศลาวเพื่อทดลองปลูกไว้บริโภคด้วย (เล่าแย้ แซ่หาง บ้านแทนธรรม, 2543)

จะเห็นได้ว่า การเดินทางแต่ละครั้งของชาวม้งบ้านแทนธรรมหมายถึงการเรียนรู้จักเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวพันกับการดำรงชีวิตจากภายนอกและนำสิ่งที่ตัวเองเรียนรู้จากการเดินทางนั้น มาทดลองพัฒนาเพื่อใช้ประโยชน์และเก็บรักษาเอาไว้จนถึงปัจจุบัน ขณะเดียวกันการออกเดินทางยังหมายถึง การออกไปบอกเล่าเรื่องราวของตัวเองให้กับผู้อื่นด้วย ในกระบวนการนี้เป็นเงื่อนไขอันสำคัญที่ทำให้ชาวม้งบ้านแทนธรรมสามารถสร้างหลักประกันความมั่นคงในชีวิตได้ดีขึ้น เช่น การสอบถามหรือได้รับข้อมูลเรื่องผืนป่าหรือที่ดินที่เหมาะสมแก่การทำไร่ ตั้งหมู่บ้าน หรือการนำพันธุ์พืชผักมาจากบ้านอื่น ๆ มาทดลองปลูก ตลอดจนการแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวกับกลุ่มอื่น ๆ ระหว่างการเดินทางไกล เป็นต้น

ขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างชาวม้งบ้านแทนธรรมกับรัฐไทยในอดีตนั้น ชาวม้งบ้านแทนธรรมมักอ้างถึงการก่อตัวของชุมชนในลักษณะที่มีสัมพันธ์ภาพอันดีกับรัฐอยู่เสมอ ในช่วงเวลาดังกล่าว ระบบการปกครองของประเทศไทยแบ่งออกเป็นแคว้นต่าง ๆ ขึ้นตรงต่อกิ่งแขวงที่มีนายแขวงดูแล ต่อมาได้ยกระดับขึ้นเป็นอำเภอตามระบบการปกครองแบบใหม่ ชาวม้งบ้านแทนธรรมรู้จักรัฐและตัวแทนของรัฐในฐานะผู้เก็บภาษี ขณะเดียวกันก็ยอมรับว่า ตนเองเป็นผู้อยู่ใต้การปกครองดูแลของรัฐและพร้อมที่จะจ่ายภาษีให้ตามต้องการ

พ่อและลุงของเล่าแย้งเล่าให้เล่าแย้งฟังว่า ทุก ๆ ปี ผู้นำชาวม้งบ้านแทนธรรมต้องเตรียมม้าอย่างดีไปรับตัวแทนผู้ครองแคว้นเพื่อให้ขึ้นมาเก็บ “ภาษีผืน” จำนวน 1 - 3 ห้องต่อ 1 ครอบครัว ส่วนแม่ของเล่าแย้งและญาติๆ ต้องเตรียมสุราอาหาร พร้อมจุดตะเกียงและผืนเนื้อดีไว้รอทำเพื่อเตรียมรับแขกคนสำคัญที่กำลังมาเยือน

“ม้าและล่อจะได้รับอาหาร ฟางหญ้าอย่างอิมหมี่พื้มัน และถูกทำความสะอาดเป็นงานงามก่อนที่จะออกเดินทางไปต้อนรับตัวแทนเจ้าเมืองจากข้างล่าง”

เมื่อใกล้หมดฤดูกาลกรีดยีน ตัวแทนผู้ครองแคว้นมักเตรียมตัวขึ้นมาเก็บภาษีผืนทุกปี หัวหน้าหมู่บ้านจะต้องเตรียมการใหญ่อย่างขมิ้นชัน โดยการส่งม้าลงไปรับตัวแทนเจ้าผู้ครองแคว้น ขึ้นมายังหมู่บ้านเพื่อทำการเก็บภาษีผืน ผู้หญิงในชุมชนต่างตระเตรียมสุรา อาหาร ไก่ หมู และผืนเนื้อดีไว้คอยต้อนรับเจ้าผู้ครองแคว้นหรือตัวแทนรัฐในฐานะแขกคนสำคัญของชุมชน ดังนั้น ภาพของการนั่งสูบฝิ่นด้วยกันระหว่างผู้นำชุมชนกับตัวแทนผู้ครองแคว้นหรือรัฐในสมัยนั้น จึงเป็นภาพปกติที่พบเห็นได้เจเนตาในอดีต

นอกเหนือจากการเก็บภาษีฝิ่นแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างชาวม้งบ้านแทนธรรมกับเจ้าผู้ครองแคว้นเป็นไปด้วยดีเสมอมา ดังเรื่องเล่าที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านแทนธรรมที่สร้างความภาคภูมิใจทุกครั้งที่มีการเล่าขานเรื่องราวในอดีต

"ในช่วงเวลานั้น เกิดคดีสำคัญที่ชาวม้งบริเวณใกล้เคียง ๗ แห่งออกไปอีก 1 ดอย มีโจรคนหนึ่งได้มาพ่อค้าที่มารับซื้อฝิ่นชาวจีนฮ่อจนถึงแก่ชีวิต ทางราชการจึงส่งนายตำรวจคนสำคัญออกมาจับ แต่จับเท่าไรก็ไม่สามารถจับได้ จนกระทั่งผู้นำม้งบ้านแทนธรรมต้องเข้ามาช่วยและจับได้ในที่สุดที่หมู่บ้านแทนธรรมนี้เอง เป็นความภูมิใจของชาวบ้านที่นี่" (เล่าแย่ง แซ่หาง บ้านแทนธรรม, 2543)

เรื่องเล่าดังกล่าวไม่เพียงสะท้อนความภาคภูมิใจของชาวม้งบ้านแทนธรรมเท่านั้น แต่ยังทำให้เห็นความสัมพันธ์อันดีระหว่างชาวม้งกับรัฐในยุคสมัยนั้นอีกด้วย

จากระบบต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้น ไม่ว่า ระบบการผลิตแบบทำไร่ย้ายที่ ระบบการจัดการแรงงาน การจัดการที่ดิน ความรู้ในระบบการผลิต ระบบการจัดการทรัพยากรและการสร้างความหลากหลายทางชีวภาพในระบบการผลิต ตลอดจนพิธีกรรมความเชื่อเรื่องผี และการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับกลุ่มคนภายนอกบนพื้นฐานการปรับเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชน ล้วนแล้วแต่เป็นหลักประกันที่สร้างความมั่นคงในชีวิตให้กับชาวม้ง หนึ่งใน "ชุมชนแห่งการเรียนรู้" ที่ดำรงชีวิตอยู่บนภูเขาให้มีอาหารพอเพียง โดยการปลูกข้าวและมีพืชผักหลากหลายชนิดพันธุ์ในไร่ฝิ่น ไร่ข้าว และไร่ข้าวโพด มีสัตว์เลี้ยงภายในครัวเรือนเพื่อบริโภคและประกอบพิธีกรรม และมีเงินเหลือเก็บเพื่อให้จ่ายในครอบครัวจากการขายฝิ่นรวมถึงมีระบบการช่วยเหลือเกื้อกูลในเรื่องที่ดิน เมล็ดพันธุ์ เพื่อการแบ่งปันและสร้างความเป็นธรรมให้กับชุมชนผ่านระบบครอบครัว เครือญาติและชุมชน สิ่งเหล่านี้คือหลักประกันความมั่นคงให้กับครอบครัวและชุมชนชาวม้งที่จะดำรงอยู่ได้อย่างอุดมสมบูรณ์และเป็นสุขบนเงื่อนไขสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศน์บนภูเขา

3.1.2 บ้านแทนธรรมกับระบบการค้าฝิ่นในประเทศไทยช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1-2

การเก็บภาษีฝิ่นของผู้ครองแคว้นและนายอำเภอซึ่งเป็นตัวแทนรัฐที่ปกครองบ้านแทนธรรมอาจสะท้อนให้เห็นนโยบายของรัฐในส่วนท้องถิ่นและส่วนกลางของไทยขณะนั้นที่เริ่มเปลี่ยนแปลงได้เป็นอย่างดี

ฝิ่นที่ชาวม้งบ้านแทนธรรมปลูกและถูกเก็บภาษีในยุคดังกล่าวเรียกว่า "ฝิ่นลิ้นกระบือ" หรือฝิ่นพื้นเมืองในสายตาของรัฐท้องถิ่นและรัฐบาลส่วนกลาง จากข้อมูลบางส่วนพบว่าในช่วงปี ค.ศ. 1912 (พ.ศ. 2455) ฝิ่นพื้นเมืองปลูกกันอยู่ทั่วไปในบริเวณมณฑลพายัพหรือเขตภูเขาทางภาคเหนือโดยมีชาวม้งและชาวจีนฮ่อ ชนพื้นเมืองเป็นผู้ปลูกฝิ่นในขณะนั้น โดยมีการประมาณการพื้นที่

เพาะปลูกเอาไว้ว่า ในเขียงรายมีพื้นที่การปลูกฝิ่น 1,000 ไร่ ได้ปริมาณฝิ่นดิบ 100,000 ตำลึง, นาน 750 ไร่ ประมาณ 75,000 ตำลึง, เด่นชัย 100 ไร่ ประมาณ 10,000 ตำลึง รวมแล้ว 185,000 ตำลึง แต่เมื่อนำฝิ่นดิบมาต้มสุกแล้วจะได้เพียงร้อยละ 65 จึงมีฝิ่นเส้นกระป๋องออกสู่ตลาดประมาณ 120,000 ตำลึง ซึ่งถือว่าเป็นตัวเลขการผลิตฝิ่นภายในประเทศขณะนั้นหรือคิดเป็นประมาณร้อยละ 3 ของการนำเข้าฝิ่นจากต่างประเทศ (สุภาภรณ์, 2523 : 138)

อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลกลับพบว่า รัฐบาลและผู้บริโภคในขณะนั้นไม่ค่อยชอบฝิ่นเส้น กระป๋องเท่าใดนัก เพราะว่า รสชาติไม่ดีเมื่อเทียบกับฝิ่นจากต่างประเทศ จึงไม่เป็นที่นิยมในหมู่ผู้บริโภค รัฐบาลส่วนกลางจึงเลิกซื้อฝิ่นเส้นกระป๋องมาต้มปนกับฝิ่นต่างประเทศเพื่อขายในตลาด แต่ยังปรากฏว่า มีการลักลอบซื้อขายฝิ่นของชาวพื้นเมืองกันอยู่ในเวลาต่อมา และรัฐบาลส่วนกลางจึงถือว่า ฝิ่นเส้นกระป๋องเป็นฝิ่นเถื่อนที่เข้าไปขัดขวางการซื้อขายฝิ่นในระบบเจ้าภาษีอากร² ด้วย (สุภาภรณ์, 2523)

ฝิ่นเส้นกระป๋องจากมณฑลพายัพเขตภาคเหนือที่ปลูกโดยกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพมาก่อน ในช่วงแรกจึงปลูกและบริโภคกันอยู่ในวงจำกัดและเป็นคนละตลาดกับฝิ่นที่นำเข้ามาจากต่างประเทศของรัฐบาลส่วนกลาง ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าว ผู้บริโภคและตลาดค้าฝิ่นหลักอยู่ที่กลุ่ม "คนจีนอพยพ" ที่เพิ่งเข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทย และเป็นกลุ่มคนจีนซึ่งเดิมติดฝิ่นมาจากประเทศจีนก่อนหน้านี้แล้วอันเป็นผลจากการขายฝิ่นของชาวอังกฤษ โดยส่วนใหญ่คนจีนอพยพเหล่านี้ อาศัยอยู่ในกรุงเทพและภูเก็ตเป็นหลัก เพื่อเป็นแรงงานรับจ้างในกิจการเหมืองแร่หรือโรงสี

ทั้งฝิ่นเส้นกระป๋องและฝิ่นที่นำเข้ามาจากต่างประเทศโดยรัฐบาลกลางนั้นเป็นผลมาจากการกำหนดนโยบายฝิ่นของรัฐบาลในช่วงเวลานี้ที่รัฐบาลดำเนินนโยบายเป็นพ่อค้าขายฝิ่นเอง นโยบายดังกล่าวเกิดขึ้นในสมัยของรัชกาลที่ 4 และต่อเนื่องถึงรัชกาลที่ 5 คือ หลังจากที่มีมองเห็นรายได้จำนวนมากจากการค้าฝิ่นของพ่อค้าชาวจีนที่ได้รับสัมปทานการค้าขายและเปิดโรงฝิ่น ในปี ค.ศ.1907 (พ.ศ.2450) รัฐบาลจึงตัดสินใจประกาศยกเลิกพ่อค้าคนกลางแล้วนำเข้าฝิ่นจากต่างประเทศเพื่อขายให้แก่ชาวจีนและคนไทยบางส่วนในประเทศด้วยตัวเองจากเดิมที่ให้พ่อค้าชาวจีนดำเนินการ ซึ่งส่งผลให้เกิดโรงยาฝิ่น ร้านขายฝิ่นและผู้ติดฝิ่นเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ในปีค.ศ.1917 (พ.ศ.2460) รัฐบาลออกใบอนุญาตให้เปิดโรงสูบฝิ่นมากกว่า 3,000 แห่ง และจัดตั้งกรมภาษีฝิ่นขึ้นเพื่อรับผิดชอบการเก็บภาษี ซึ่งกลายเป็นรายได้หลักของประเทศในสมัยนั้น

² ระบบเจ้าภาษีอากร คือ คนกลางระหว่างรัฐบาลซึ่งเป็นเจ้าของฝิ่นทั้งประเทศกับผู้บริโภคซึ่งเป็นผู้ซื้อ ดังนั้น เจ้าภาษีจึงหมายถึงเจ้าผู้ครองแคว้น ผู้ดูแลกิจการฝิ่นแทนรัฐบาลกลาง

ก่อนหน้านี้ นโยบายของรัฐเกี่ยวกับฝิ่นเปลี่ยนแปลงไปมา บางยุคมองเห็นว่าเป็นสิ่งผิดกฎหมาย ทำลายและมอมเมาประชาชน ขณะที่ในบางยุคใช้ฝิ่นเพื่อเป็นแหล่งทำรายได้ให้กับรัฐ ดังเช่น ในยุคต้นกรุงศรีอยุธยา ฝิ่นถูกมองว่าเป็นสิ่งผิดกฎหมายและถูกควบคุม โดยออกเป็นกฎหมายลักษณะโจร สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชกาลที่ 1 ออกกฎหมายห้ามการใช้ฝิ่นและปราบปรามผู้ขายและผู้กินฝิ่นไปทั่วเมืองไปจนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งเป็นช่วงที่อังกฤษพยายามนำฝิ่นจากอินเดียเข้าไปบังคับขายในประเทศจีนจนคนจีนติดฝิ่นมากขึ้น ขณะเดียวกันไทยมีการติดต่การค้าขายกับคนจีนมากขึ้นจึงมีการนำเข้าฝิ่นในเมืองไทยด้วย มีการลักลอบนำเข้าฝิ่นจากเรือสินค้าจำนวนมาก จนกระทั่งปีค.ศ.1849 (พ.ศ. 2382) รัชกาลที่ 3 ประกาศให้เลิกสูบและขายฝิ่น มีผลให้การค้าฝิ่นและสิ่งผิดกฎหมายต่าง ๆ ตกอยู่ในมือของกลุ่มคนจีนในเมืองไทย มีการลักลอบค้าขายกันมากขึ้น เนื่องจากในขณะนี้ผู้เสพฝิ่นติดไปทั่ว โดยเฉพาะในกลุ่มคนจีนที่อพยพเข้ามา แม้ว่ากฎหมายในสมัยรัชกาลที่ 3 จะเข้มงวดถึงขนาดทรงมีพระราชอาญาต่อผู้ลักลอบค้าฝิ่นรายใหญ่ถึงขั้นประหารชีวิต แต่มักจะพบว่า ผู้ถูกลงโทษคือกลุ่มผู้ค้าชาวจีนมากกว่ากับต้นเรือชาวอังกฤษและผู้ลักลอบขนฝิ่นมักได้รับการปกป้องจากสถานทูตอังกฤษให้พ้นผิดอยู่เสมอ

ขณะที่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ได้เปลี่ยนแปลงนโยบายเกี่ยวกับฝิ่นด้วยแรงบีบคั้นจากสถานการณ์การเมืองระหว่างประเทศมากขึ้น โดยในช่วงแรกกำหนดนโยบายยอมให้คนจีนเสพและขายฝิ่นได้อย่างถูกกฎหมาย พร้อมกับยินยอมต่อแรงบีบคั้นของอังกฤษให้ยกเลิกภาษีขาเข้าเหลือเพียงร้อยละ 3 และยกเลิกการผูกขาดการค้าหลวงโดยพ่อค้าคนจีนเพื่อให้สิทธิสภาพแก่พ่อค้าชาวอังกฤษทำหน้าที่ขายสินค้าแทนผู้ผูกขาดเดิม ขณะที่พ่อค้าจีนเป็นเพียงผู้นำสินค้ามาขายในภาคเหนือ และส่งสินค้าจากภาคเหนือไปขายให้กับบริษัทของชาวอังกฤษเท่านั้น (ปลาย่อ, 2531) การยกเลิกการผูกขาดการค้าหลวงที่เป็นรายได้หลักส่วนพระองค์ส่งผลกระทบต่อฐานะทางการคลังอย่างสูง รัฐบาลจึงต้องหารายได้ชดเชยด้วยการขยายกิจการการค้าให้แก่พ่อค้าชาวจีน หนึ่งในนั้น คือ ฝิ่น โดยให้พ่อค้าชาวจีนได้รับสัมปทานการค้าฝิ่นและเปิดโรงฝิ่น ส่วนรัฐบาลได้เงินจากการเก็บค่าสัมปทานดังกล่าว ทำให้รัฐมีรายได้เพิ่มขึ้น แต่ก็ไม่มากเท่ากับเมื่อรัฐบาลตัดสินใจเป็นพ่อค้าขายฝิ่นเองในท้ายสุด

แม้ในช่วงเวลานี้ จะมีผู้บริโภคฝิ่นจำนวนมาก แต่ส่วนใหญ่ต่างบริโภคฝิ่นหลวงและฝิ่นเถื่อนที่ผ่านการนำเข้ามาจากจีน อินเดีย มากกว่าจะเป็นฝิ่นที่ปลูกโดยชนพื้นเมืองในประเทศไทย เพราะขณะนั้นกลุ่มผู้ปลูกฝิ่นซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่บนภูเขา ยังไม่ได้อพยพเข้ามาในประเทศไทยมากนัก หากแต่ยังคงอาศัยอยู่ตามแนวเขตภูเขาเรื่อยต่อประเทศจีนตอนใต้และเขตพม่า อย่างไรก็ตาม มีกลุ่มชาติพันธุ์บางส่วนได้อพยพเข้ามาในประเทศไทยบ้าง

แล้ว โดยอาศัยอยู่ตามล้นเขาทางภาคเหนือของประเทศ และผลิตฝิ่นตามระบบการผลิตเพื่อการยังชีพ เพียงพอต่อความต้องการภายในชุมชนและนำออกค้าขายแลกเปลี่ยนโดยทั่วไป (McCoy, 1991) ที่เรียกว่าฝิ่นล้นกระปือหรือฝิ่นพื้นเมือง

ฝิ่นล้นกระปือในขณะนั้นถือเป็นปัญหาที่รัฐบาลเรียกว่า ฝิ่นเถื่อน³ ที่เข้ามาขายแข่งกับฝิ่นหลวงหรือฝิ่นที่รัฐบาลเป็นผู้นำเข้ามาจากอินเดียและตะวันออกกลาง แต่ปัญหาฝิ่นเถื่อนที่ใหญ่กว่านั้นสำหรับรัฐบาลส่วนกลาง ก็คือ การลักลอบนำเข้าฝิ่นเถื่อนจากที่อื่น ซึ่งมาจาก 2 เส้นทางหลักคือ เส้นทางแรก โดยทางเรือจากพ่อค้าชาวอังกฤษที่ให้การสนับสนุนพ่อค้าจีนรับซื้อฝิ่นที่นำเข้ามาจากทางจีน สิงคโปร์ มลายู มาขายให้กับผู้บริโภควิชาจีนซึ่งเป็นแรงงานรับจ้างอยู่ที่ภูเก็ตทางภาคใต้ (ปลาย่อ, 2531, สุภาภรณ์, 2523) ส่วนภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาจากหลวงพระบาง ต่านซ้ายและล่องเรือมาขายตามลำน้ำโขง (สุภาภรณ์, 2523) เส้นทางที่สอง เป็นเส้นทางการค้าบนภูเขา จากจีน อินเดีย พม่าเข้าสู่ภาคเหนือ ซึ่งมีพ่อค้าหลัก คือ จีนฮ่อ ไทใหญ่ เดินทางใน 2 สายหลัก คือ เมืองเมะละแมง ฮอด แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ น่าน ลำปาง กับ เส้นเมะละแมงระแหง(ตาก) ลำปาง ลำพูน เชียงใหม่ แพร่ น่าน เป็นเส้นทางที่พ่อค้าชาวจีนฮ่อและไทใหญ่ทำการค้าขายจากเมืองเมะละแมงและยูนนาน นำสินค้าพวกน้ำมันก๊าด ผ้า ไม้ขีดไฟ เทียนไข เกลือ และมีสินค้าจากเมืองเชียงรุ้ง ตาดสี ยูนนาน จำพวกผ้าไหมดิบ หมวกฟาง กะทะทองเหลืองและนำฝิ่นเข้ามาจากยูนนานด้วย อย่างไรก็ตาม แม้ว่าชาวจีนฮ่อจะนำฝิ่นมาจากยูนนาน แต่ถือน้อยมากและเป็นไปเพื่อบริโภคเท่านั้น (ปลาย่อ, 2531)

ฝิ่นและระบบการค้าฝิ่นในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงเป็นระบบการค้าฝิ่นที่มีรัฐบาลเป็นผู้ค้าฝิ่นโดยตรง และมอบหมายให้ตัวแทนผู้ครองแคว้นและพ่อค้าชาวจีนหรือพ่อค้าพื้นเมืองที่ได้รับอนุญาตจากรัฐบาลส่วนกลางเป็นผู้ค้าฝิ่นในเขตต่างจังหวัด โดยพ่อค้าจะรับซื้อฝิ่นจากรัฐบาลไปขายยังผู้บริโภคอีกทอดหนึ่งเพื่อค้ากำไร

ในเมืองเชียงใหม่ เชียงราย ลำปาง เขตภาคเหนือตอนบน พบว่า พ่อค้าชาวจีนและพ่อค้าพื้นเมืองทำการค้าฝิ่นไปทั่ว โดยเฉพาะลำปาง ได้กลายเป็นเมืองขนถ่ายฝิ่นจากภาคเหนือสู่ภาคกลางโดยมีทั้งการค้าฝิ่นที่นำเข้าจากรัฐบาลและฝิ่นที่ถูกลักลอบเข้ามาจากภูเขาในแถบพม่า ยูนนานและอินเดียด้วย

³ ฝิ่นเถื่อนในเวลานี้ หมายถึง ฝิ่นที่ไม่ได้อยู่ในกระบวนการที่รัฐบาลดูแลหรือนำเข้าด้วยตัวเอง แต่กลับมาขายแข่งและแย่งผู้บริโภคฝิ่นของรัฐบาล ขณะที่ก่อนหน้ารัฐบาลจะกำหนดนโยบายเปิดเสรีการค้าฝิ่น ฝิ่นทุกชนิดที่อยู่ในประเทศถือเป็นฝิ่นเถื่อนที่ต้องถูกปราบปรามทั้งสิ้น

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ล้นสุดลง ประเทศมหาอำนาจได้ก่อตั้งองค์การสันนิบาตชาติขึ้น เรียกว่า คณะกรรมการฝิ่นระหว่างประเทศ (The International Opium Commission) พิจารณาปัญหาอันเกิดจากการสูบฝิ่นทั่วโลก และจัดประชุมสรุปผลว่า รัฐบาลของประเทศต่าง ๆ ต้องรับผิดชอบและเข้มงวดต่อกฎหมายที่มีขึ้นเพื่อป้องกันการสูบฝิ่น ประเทศทั้งหลายต้องมีนโยบายเลิกสูบฝิ่นภายในประเทศและมีการลงนามความร่วมมือ โดยประเทศไทยได้ร่วมลงนามด้วยในปีค.ศ.1912 (พ.ศ. 2455) ที่ประเทศเนเธอร์แลนด์

อย่างไรก็ตาม กระแสกดดันจากต่างประเทศให้เลิกกิจการการค้าฝิ่นไม่ได้มีผลในทางปฏิบัติกับประเทศไทยมากนัก แม้รัฐบาลส่วนกลางจะได้รับผลกระทบจากแรงกดดันจากต่างชาติ และมีการลดการส่งออกฝิ่นของอินเดียทำให้ราคาฝิ่นที่นำเข้าถีบตัวสูงขึ้นถึง 2 เท่า แต่รัฐบาลกลางของไทยก็ยังทำการค้าฝิ่นต่อไป เพราะไม่สามารถแก้ปัญหาฐานะการเงินการคลังของประเทศได้ หากสูญเสียเงินรายได้จากการค้าฝิ่น

ต่อเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดขึ้นในช่วงปีค.ศ. 1941 (พ.ศ. 2484) เส้นทางลำเลียงฝิ่นจากตะวันออกกลางที่อิหร่านและตุรกีถูกปิดลง ประกอบกับอินเดียลดการส่งออกฝิ่นตามแรงกดดันขององค์การสันนิบาตชาติ ทำให้แหล่งนำเข้าฝิ่นของไทยถูกตัดขาด เส้นทางนำเข้าฝิ่นจึงเปลี่ยนจากทางทะเลไปสู่เส้นทางบนภูเขา โดยผ่านการลำเลียงฝิ่นดิบโดยกองทัพไทยซึ่งเป็นพันธมิตรกับกองทัพญี่ปุ่นที่เข้ามาทำสงครามและคุมพื้นที่อยู่ในพม่า รวมถึงพื้นที่รัฐฉานของกองทัพไทยเองที่ทหารไทยรุกเข้าไปในเขตเชียงตุงและสิบสองจุไทในปีค.ศ.1941 (พ.ศ.2484) ส่งผลทำให้เกิดเครือข่ายการค้าฝิ่นอย่างลับ ๆ กองทหารไทยที่อยู่ตามชายแดนเข้าไปสร้างความสัมพันธ์กับพ่อค้าท้องถิ่นที่ทำการปลูกและค้าฝิ่นที่รัฐฉานและพรรคก๊กมินตั๋งตลอดแนวพรมแดนบนสันเขาในประเทศพม่าดังกล่าวคือพื้นที่ปลูกฝิ่นทั้งสิ้น ส่วนในลาว ขณะที่กองทัพญี่ปุ่นยอมโอนอ่อนให้ฝรั่งเศสบริหารอินโดจีนต่อไป เมื่อแหล่งนำเข้าฝิ่นของฝรั่งเศสถูกตัดขาด ฝรั่งเศสแก้ปัญหาการขาดแคลนฝิ่นดิบด้วยการส่งเสริมให้ชาวม้งและกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ในลาวที่เชียงขวางและตะวันตกเฉียงเหนือของดงเกียแถบแคว้นไททำการเพาะปลูกอย่างหนัก และเกิดความขัดแย้งกับกลุ่มชาติพันธุ์บนภูเขาอยู่เนืองๆ (McCoy,1991)

อาจบอกได้ว่า ฝิ่นของชาวม้งบ้านแทนธรรมที่ปลูกอยู่ในช่วงสงครามโลกครั้งที่1-2 คือฝิ่นล้นกระป๋อง ที่ถูกปลูกโดยชนพื้นเมืองบนภูเขาซึ่งพึ่งอพยพเข้ามาอยู่อาศัยบนภูเขาตามแนวเขตชายแดน เป็นฝิ่นล้นกระป๋องที่รัฐบาลส่วนกลางมองว่า เป็นฝิ่นที่รสชาติไม่ดี ไม่เป็นที่นิยมของหมู่ผู้บริโภครส่วนใหญ่ และถือเป็นฝิ่นเถื่อนที่ถูกลักลอบเข้าไปตีตลาดการค้าฝิ่นของรัฐบาลอยู่เสมอ เนื่องจากมีราคาถูกกว่าฝิ่นนำเข้าของรัฐบาล ฝิ่นล้นกระป๋องที่ชาวม้งบ้านแทนธรรมและกลุ่มชาติ

พันธุ์ที่อพยพเข้ามาอยู่บนภูเขาในช่วงเริ่มต้นเป็นผืนที่ปลูกอยู่ประมาณร้อยละ 3 ของจำนวนผืนทั้งหมดที่รัฐบาลส่วนกลางนำเข้าจากอินเดียและตะวันออกกลาง และเป็นผืนล้นกระบือที่ถูกปลูกขึ้นบนพื้นฐานการปรับเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชนแห่งการเรียนรู้ในระบบการผลิตเพื่อการยังชีพภายใต้ระบบนิเวศบนภูเขา

3.2 ยุคการค้าฝิ่นในฐานะเป็นพืชเชิงพาณิชย์บนภูเขา (Commercialization)

ค.ศ.1945-1955 (พ.ศ.2488-2498)

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงในปีค.ศ.1945 (พ.ศ. 2488) สถานการณ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กลับเริ่มคุกรุ่นไปด้วยความขัดแย้งในทางอุดมการณ์ระหว่างคอมมิวนิสต์กับเสรีนิยม ภายหลังที่ประเทศจีนปฏิวัติการปกครองในปีค.ศ. 1948 (พ.ศ. 2491) สหรัฐอเมริกาซึ่งหวาดกลัวภัยคอมมิวนิสต์จะขยายตัวในภูมิภาคนี้จึงเข้ามาดูแลอย่างเต็มที่

แม้จะเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 จนทำให้เส้นทางการนำเข้าฝิ่นจากตะวันออกกลางถูกปิดลง แต่สถานการณ์ดังกล่าวไม่ได้ส่งผลกระทบต่อการค้าฝิ่นในภูมิภาคนี้มากนัก เพราะรัฐบาลและผู้ค้าฝิ่นจากกลุ่มอำนาจต่างๆ ได้ค้นพบเส้นทางการนำเข้าฝิ่นบนภูเขาทดแทน โดยผ่านการลำเลียงฝิ่นดิบจากกองทัพไทยซึ่งเป็นพันธมิตรกับกองทัพญี่ปุ่นที่เข้าไปทำสงครามและคุมพื้นที่อยู่ในพม่า รวมถึงพื้นที่รัฐฉานของกองทัพไทยเองที่ทหารไทยรุกเข้าไปในเขตเชียงตุงและสิบสองจุไทยตั้งแต่ปีค.ศ.1941 (พ.ศ.2484)

พ่อค้าจีนฮ่อหลังจากอพยพออกจากญูนนานได้ไปตั้งรกรากที่รัฐฉาน ประเทศพม่าแล้วให้กลุ่มพื้นเมือง ชาวคะฉิ่นและฉานปลูกฝิ่นกันอย่างกว้างขวาง ขณะที่กลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ เคลื่อนย้ายไปพร้อมกับความรู้ในการเพาะปลูกฝิ่นและระบบการผลิตแบบตัดฟันโค่นเผาไปหาที่อยู่และที่ทำกินแห่งใหม่ ชาวม้งและเมี่ยนจากดอยลูกต่าง ๆ ทางตอนใต้ของจีนเริ่มอพยพเข้าสู่เทือกเขาในอินโดจีน นำความรู้ในการปลูกฝิ่นติดตัวเรื่อยมา พวกกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ เช่น อาข่า ว้า คะฉิ่น ลีซอ อาศัยอยู่กระจัดกระจายตลอดพรมแดนทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือของพม่าและตะวันตกของญูนนานเดินทางเข้าออกภาคใต้ของจีนและเกี่ยวข้องกับพ่อค้าจีนฮ่อเหมือนญาติสนิท (McCoy, 1991)

อาจกล่าวได้ว่า การปลูกฝิ่นในเขตลาว ไทย พม่าหรือที่เรียกว่า ดินแดนสามเหลี่ยมทองคำเติบโตขึ้นอย่างกว้างขวางแทนที่แผ่นดินจีนทางตอนใต้ เป็นเพราะการปฏิวัติของจีนเมื่อปีค.ศ. 1948 (พ.ศ. 2491) ที่จีนยุติการปลูกฝิ่นลงอย่างเด็ดขาด และการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เข้ามาในดินแดนสามเหลี่ยมทองคำ ประกอบกับเส้นทางการนำเข้าฝิ่นจากตะวันออกกลางถูกปิดและมีการค้นพบแหล่งผลิตฝิ่นแหล่งใหม่บนภูเขาในเขตรัฐฉานและลาวของเครือขายการค้าฝิ่นอย่างผู้มีอิทธิพลคนไทยบางคนกับกองทัพพรรคก๊กมินตั๋ง ทำให้ดินแดนสามเหลี่ยม

ทองคำเริ่มเติบโตขึ้นและกลายเป็นจุดเริ่มต้นของการย้ายฐานการผลิตฝิ่นจากตอนใต้ของประเทศจีนเข้ามาสู่เขตสามเหลี่ยมทองคำ

ในประเทศไทย เมื่อความต้องการฝิ่นในประเทศสูงขึ้นเรื่อย ๆ ขณะที่เส้นทางการค้าฝิ่นที่เคยนำเข้าจากตะวันตกถูกปิดลง ฝิ่นในตลาดเกิดการขาดแคลน ในปีค.ศ.1945 (พ.ศ. 2488) ท่าทีของรัฐบาลไทยและนโยบายเกี่ยวกับฝิ่นในสมัยจอมพลป.พิบูลสงคราม จึงเปลี่ยนไปจากการนำเข้าฝิ่นจากต่างประเทศไปเป็นการเปิดทางให้พื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทยทำการปลูกฝิ่นเพื่อป้อนโรงงานฝิ่นในประเทศแทน ซึ่งนับเป็นครั้งแรกของประเทศไทยที่เปลี่ยนนโยบายจากการซื้อและนำเข้าฝิ่นไปสู่การผลิตฝิ่นอย่างถูกต้องตามกฎหมาย และด้วยนโยบายดังกล่าวจึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ อพยพเข้ามาปลูกฝิ่นในเขตภาคเหนือของไทยมากขึ้น (McCoy, 1972 อ้างในพิสิฐ, 2537)

การเปลี่ยนนโยบายจากการนำเข้าฝิ่นไปสู่การผลิตฝิ่นเองในประเทศไทยสามารถยุติการลักลอบนำเข้าฝิ่นเถื่อนจากยูนนานและพม่าไม่ให้หลังไหลเข้าประเทศได้ หากแต่การค้าฝิ่นกลับเปลี่ยนแปลงไปสู่การผูกขาดโดยรัฐบาล ซึ่งเป็นผู้ให้การสนับสนุนกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ บนภูเขาทางภาคเหนือของประเทศไทยทำการปลูกฝิ่นและรัฐบาลรับซื้ออย่างเสรี

นโยบายนี้มีส่วนอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงการปลูกฝิ่นในหมู่บ้านเกือบทุกแห่งทางภาคเหนือของประเทศไทย โดยเกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของชุมชนโดยรวม จากระบบการผลิตเพื่อการยังชีพได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่การผลิตฝิ่นเพื่อการค้าเชิงพาณิชย์ (Mass Product) เพื่อตอบสนองต่อความต้องการฝิ่นของรัฐบาลไทยและตลาดการค้าฝิ่นทั่วโลก

3.2.1 ชุมชนม้งบ้านแทนธรรมกับระบบการผลิตฝิ่นเชิงพาณิชย์

นโยบายของรัฐบาลไทยในการสนับสนุนกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ทางภาคเหนือให้สามารถปลูกฝิ่นได้นี้ส่งผลกระทบต่อ “ชุมชนแห่งการเรียนรู้” บ้านแทนธรรมในการปรับเปลี่ยนระบบการผลิต ความหมายฝิ่นในชุมชนชาวม้งบ้านแทนธรรมเริ่มได้รับอิทธิพลจากเงื่อนไขภายนอกมากขึ้น มีการให้ความสำคัญกับฝิ่นในแง่การเป็นพืชเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อขายมากขึ้น ชุมชนม้งบ้านแทนธรรมเริ่มปรับเปลี่ยนพื้นที่เพื่อเพิ่มผลผลิตฝิ่นในไร่ ปรับระบบแรงงาน การจัดการที่ดินบนวิถีคิดเรื่องการผลิตเพื่อขายมากขึ้น และส่งผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์ทางสังคมอื่น ๆ ภายในชุมชนบางประการ

ชาวม้งบ้านแทนธรรมในช่วงเวลานี้เริ่มขยายออกเป็น 50 หลังคาเรือนและมีประชากรประมาณ 200 คน มีแซ่สกุลเพิ่มขึ้นเป็น 5 สกุล คือ หาง ไข่ ย่าง ว่าง ไข่ แต่เนื่องจากในช่วงเวลา

ดังกล่าว ชาวมังบ้านแทนธรรมชาติแคลนไร่ข้าว พวกเขาจึงตัดสินใจอพยพโยกย้ายหมู่บ้านจากที่เดิมลงไปยังผืนป่าแห่งใหม่ห่างจากบ้านเดิมประมาณ 5 กิโลเมตร เพื่อไปเสาะหาไร่ข้าวและตั้งหมู่บ้านอยู่ไม่ไกลจากไร่ข้าวมากนัก ขณะที่ไร่นั้นมีทั้งกลุ่มชาวบ้านที่กลับไปทำในที่เดิม และบางส่วนเริ่มขยายพื้นที่ทำไร่ผืนออกไปมากขึ้น ส่วนระบบการผลิตของชุมชนบ้านแทนธรรมเริ่มปรับเปลี่ยนไปบางส่วนเพื่อเน้นการผลิตเพื่อขายตอบสนองต่อนโยบายการส่งเสริมการปลูกฝิ่นของรัฐบาลในช่วงเวลานั้น โดยชาวมังบ้านแทนธรรมยังคงปลูกพืชหลักคือ ข้าว ข้าวโพด ฝิ่น และพืชผักอันหลากหลายในไร่ต่าง ๆ และเลี้ยงสัตว์เพื่อไว้บริโภคในครอบครัว โดยระบบการปลูกข้าวยังคงเน้น “ข้าวกินร่วมบ้านเดียวกัน” หมายถึง การปลูกข้าวในผืนไร่เดียวกันเพื่อเลี้ยงดูคนทุกคนและทุกครอบครัวภายในบ้าน

ขณะที่ไร่ฝิ่นและไร่ข้าวโพดจะปลูกสลับกันหรือปลูกฝิ่นในไร่ข้าวโพดเพิ่มขึ้น โดยปลูกข้าวโพดเพื่อเลี้ยงหมู เลี้ยงไก่ และไร่ฝิ่นยังคงปลูกแยกแต่ละครอบครัว เนื่องจากถือว่าฝิ่นเป็นทรัพย์สินของแต่ละครอบครัว โดยพ่ออาจจะเป็นคนคัดเลือกพื้นที่ให้ แล้วลูกชายบุกเบิกหมายที่ดินเพื่อแสดงสิทธิการใช้และลงมือล้มไม้เพื่อปลูกฝิ่นต่อไป

อย่างไรก็ตาม การสนับสนุนให้มีการปลูกฝิ่นอย่างกว้างขวางบนภูเขาทางภาคเหนือตามนโยบายรัฐบาลขณะนั้น ทำให้ชาวมังบ้านแทนธรรมทำการเพาะปลูกฝิ่นเข้มข้นขึ้น คือ จากเดิมที่ปลูกฝิ่นได้ประมาณ 1-2 จ้อยสับบนพื้นที่ 1 - 2 ไร่ต่อครอบครัว แต่ในยุคการผลิตฝิ่นในระบบการผลิตเชิงพาณิชย์นั้น ชาวมังบ้านแทนธรรมได้ขยายพื้นที่การเพาะปลูกเพิ่มขึ้นเป็นเท่าตัว คือ ประมาณ 3 - 4 ไร่ จำนวนพื้นที่ดังกล่าวสามารถเพิ่มผลผลิตฝิ่นดิบได้อีกเท่าตัว คือ ประมาณครอบครัวละ 3 - 5 จ้อยสับ (4.8 - 8 กิโลกรัม)

ในจำนวนนี้ ชาวมังบ้านแทนธรรมยังคงแบ่งการใช้ประโยชน์จากฝิ่นออกเป็น 3 ส่วน เช่นเดิม คือ เก็บฝิ่นเป็นยา ของตอบแทนและรับแขก 3 ห่อง (115 กรัม) เก็บเอาไว้จ่ายภาษีซึ่งในช่วงเวลานี้ภาษีกลับเพิ่มสูงขึ้นเป็น 4 - 5 เท่า คือ 5 - 20 ห่อง (190-760 กรัม) ส่วนฝิ่นดิบที่เหลือมากกว่า 4 กิโลกรัมจะถูกขายให้แก่พ่อค้าที่มารับซื้อฝิ่นบนภูเขาในราคาที่ถีบตัวสูงขึ้นจากเดิม คือ จากจ้อยสับละ 500-700 บาทไปเป็นจ้อยสับละ 800 - 1,000 บาท

การที่ชาวมังบ้านแทนธรรมเพิ่มพื้นที่เพาะปลูกฝิ่น เร่งผลผลิตการปลูกฝิ่น เปลี่ยนระบบการผลิตไปเป็นระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ตามนโยบายของรัฐบาล อาจทำให้ชาวมังบ้านแทนธรรมมีรายได้จากการขายฝิ่นมากขึ้นและสามารถเก็บสะสมเงินเพื่อใช้จ่ายในครอบครัวได้มากขึ้น แต่อีกด้านหนึ่ง ได้ทำให้ชุมชนชาวมังบ้านแทนธรรมต้องปรับเปลี่ยนกลไกทางสังคม ระบบ

ต่างๆ ภายในวัฒนธรรมชาวม้งเพื่อรองรับต่อการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตฝิ่นเชิงพาณิชย์ด้วย ไม่ว่าจะเป็น การปรับเปลี่ยนระบบการจัดการแรงงาน การจัดการที่ดิน

เมื่อมีการเพาะปลูกฝิ่นเพิ่มมากขึ้น ชาวม้งบ้านแทนธรรมจำเป็นต้องจัดสรรแรงงานใหม่ จากเดิมที่แต่ละครอบครัวมีสามี ภรรยา หรือ พ่อ แม่และลูกชายหรือลูกสาวช่วยกันแบ่งเบาภาระได้เพียงพอต่อการทำไร่ฝิ่นของครอบครัว แต่ในช่วงระบบการผลิตฝิ่นเชิงพาณิชย์ดังกล่าว แรงงานในครอบครัวแบบเดิมไม่เพียงพออีกต่อไป จะพบว่า ในครัวเรือนหนึ่ง ๆ พ่อ หรือ ลูกชายบางคนเริ่มแต่งงานเพิ่มมากขึ้น เพื่อมีภรรยามากกว่า 1 คนให้มาเป็นแรงงานช่วยกันทำไร่ฝิ่น การปรับเปลี่ยนนี้ถึงกับมีคำกล่าวในสังคมม้งที่ว่า “แต่งงานใช้เงินค่าสินสอด 10 แห่ง ทำไร่ฝิ่นปีเดียวได้เงินทอง 10 แห่งคืนทุน ” คำกล่าวนี้สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในสังคมม้งที่ยอมรับผู้ชายชาวม้งให้มีภรรยาได้หลายคนหากชายคนนั้นสามารถเลี้ยงดูภรรยาและบุตรได้

วัฒนธรรมม้งที่เปิดโอกาสให้ผู้ชายมีภรรยาได้หลายคนได้กลายเป็นโอกาสในการสรรหาแรงงานเพิ่มเติม เพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนแรงงานในครอบครัวในช่วงการเพาะปลูกฝิ่นเชิงพาณิชย์

นอกจากการสรรหาแรงงานจากการแต่งงานเพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนแรงงานแล้ว ระบบการจ้างแรงงานได้เข้ามามีส่วนสำคัญมากขึ้น ชาวม้งบ้านแทนธรรมบางคนได้ว่าจ้างชาวขมุจากดินแดนฝั่งลาวที่ข้ามแดนไปมาให้เข้ามาช่วยทดแทนแรงงานครอบครัวที่มีอยู่น้อยให้ช่วยทำไร่ฝิ่น โดยว่าจ้างชาวขมุในราคา 1.50 บาท / วัน (เหรียญเงิน) หากให้ข้าวปลาอาหารด้วยเหลือเพียง 1 บาท (เหรียญเงิน) (นายพงษ์ศักดิ์ แซ่หาง บ้านแทนธรรม, 2543)

นอกเหนือจากฝิ่นไร่ฝิ่นที่บ้านเดิมของบ้านแทนธรรมแล้ว ชาวม้งบ้านแทนธรรมบางส่วนได้ขยายพื้นที่การผลิตฝิ่นออกไปอีก เนื่องจากพื้นที่เก่าไม่สามารถรองรับจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นและการปลูกฝิ่นที่เข้มข้นขึ้น ชาวม้งบ้านแทนธรรมจึงขยายพื้นที่การปลูกฝิ่นออกไปยังบริเวณ “ไร่ใต้ผา” ซึ่งเป็นฝิ่นไร่ที่แม้ว่าจะมีภรรยาอยู่จำนวนมากและพื้นที่ไม่เรียบมากพอ แต่ชาวม้งบ้านแทนธรรมต่างก็ตัดสินใจทำการขยายการเพาะปลูก โดยแบ่งแปลงฝิ่นออกเป็นแปลงเล็กแปลงน้อย

อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่เกิดขึ้นตามมากับการขยายพื้นที่การเพาะปลูกฝิ่นและการจัดแบ่งที่ดินบริเวณไร่ใต้ผาในลักษณะที่เป็นแปลงเล็กแปลงน้อยได้นำมาซึ่งความขัดแย้งในเรื่องที่ดินทำกินจนเกิดคดีทะเลาะวิวาทภายในชุมชนมากขึ้น

ชาวม้งมีคำกล่าวในเรื่องที่ดินทำกินว่า “หญิงสาวสวย ยังดิชมต่างกัน อาจไม่หมายปอง แต่ฝิ่นไร่กลับชมทุกคน นั่นต่างหมายปอง” คำกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับ

ที่ดินทำกินซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการผลิต ในช่วงที่ชาวบ้านปลูกฝิ่นอย่างเข้มข้นเพื่อขายตามนโยบายส่งเสริมการปลูกฝิ่นของรัฐบาล กลับพบว่า ภายในชุมชนเริ่มมีคดีการทะเลาะวิวาทเกี่ยวกับที่ดินทำกินปรากฏให้เห็นหนาตา ปัญหาในการทะเลาะกัน เช่น การจับจองพื้นที่ไร่ผืนก่อนหรือหลังในพื้นที่บุกเบิกใหม่ การถูกกลั่นแกล้งโดยบางคนไปหมายที่เอาไว้ก่อนแต่กลับถูกแย่งที่ดินไป บางคนกลับไปทำไร่ผืนในที่ดินเดิมของตน แต่หลักเขตไม่ชัดเจนทำให้ปลูกฝิ่นเกินพื้นที่ออกไป เป็นต้น

ชุมชนม้งบ้านแทนธรรมเริ่มประสบปัญหาความขัดแย้งมากขึ้น ปัญหาเรื่องที่ดินกลายมาเป็นกรณีพิพาทที่เพิ่มสูงขึ้นถึง 10 - 20 ครั้งต่อปี จากเดิมในยุคการปลูกพืชเพื่อการยังชีพที่ไม่ค่อยจะประสบปัญหาข้อพิพาทในเรื่องที่ทำกิน ปัญหาดังกล่าวส่งผลให้ภายในชุมชนต้องสร้างระบบการจัดการไกล่เกลี่ยปัญหา โดยอาศัยผู้อาวุโสและหัวหน้าหมู่บ้านให้เป็นผู้ทำการตัดสินกรณีพิพาทขัดแย้งที่เกิดขึ้น

นอกเหนือจากความขัดแย้งในกรณีที่ดินแล้ว การผลิตฝิ่นเชิงพาณิชย์ที่เข้มข้นนี้เริ่มส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ภายในชุมชนม้งบ้านแทนธรรม โดยการปลูกฝิ่นอย่างเข้มข้นยังสร้างความแตกแยกภายในครอบครัวด้วย ดังมีเรื่องเล่าในชุมชนที่ว่า “ครอบครัวหนึ่งมีลูกชาย 3 คน เมื่อเติบโตใหญ่จนแต่งงานครบทุกคน แยกไร่ผืนกันหมดแล้ว จะกำหนดพื้นที่ 1 แปลงเพื่อปลูกฝิ่นให้พ่อเนื่องจากพ่อสูบฝิ่น แต่เมื่อมีการปลูกฝิ่นเข้มข้นขึ้น กลับพบว่า ลูกชายทั้ง 3 คน เกิดความขัดแย้งไม่ยอมปลูกฝิ่นในพื้นที่นี้ และอยากจะให้พ่อตายลงไปเพื่อที่จะได้ไปทำไร่ของตัวเอง” (นายพงษ์ศักดิ์ แซ่หวาง บ้านแทนธรรม, 2543)

จะเห็นได้ว่า ระบบการผลิตฝิ่นเชิงพาณิชย์ของชุมชนชาวม้งบ้านแทนธรรมที่ตอบสนองนโยบายส่งเสริมการปลูกฝิ่นของรัฐ ได้เริ่มส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางสังคม ทำให้เกิดความขัดแย้งในชุมชนและเกิดความแตกร้างภายในครอบครัวเมื่อวิถีคิดการผลิตฝิ่นเชิงพาณิชย์ได้เริ่มเข้ามาในชุมชน

ในแง่เครือข่ายความสัมพันธ์กับกลุ่มคนภายนอกนั้น ชุมชนชาวม้งบ้านแทนธรรมในยุคสมัยนี้ถูกปกครองอยู่ภายใต้ระบบกระทรวง ทบวง กรม ที่เข้ามาแทนระบบการปกครองแบบเจ้าผู้ครองแคว้น แต่ถึงแม้จะเปลี่ยนระบบการปกครอง สำหรับชาวม้งบ้านแทนธรรมแล้วยังคงมีความสัมพันธ์ที่ดีกับรัฐเสมอมา ชาวม้งบ้านแทนธรรมยังคงให้การต้อนรับกำนันซึ่งเป็นตัวแทนของรัฐบาลเป็นอย่างดีให้ขึ้นมาเก็บภาษีซึ่งได้เติบโตสูงขึ้นจากเดิมถึง 4 เท่าตัว (ประมาณครอบครัวละ 5 ห่อง) และกำนันอีกเช่นกันที่เป็นตัวแทนรัฐบาลบอกกล่าวให้ชาวม้งบ้านแทนธรรมทำการปลูกฝิ่นมากขึ้นเพื่อขายให้รัฐบาลตามนโยบายการส่งเสริมการปลูกฝิ่นของรัฐบาล

ในช่วงเวลานี้ระบบการค้าฝิ่นบนภูเขาเริ่มคึกคักมากขึ้น พ่อค้าที่มาซื้อฝิ่นบนภูเขามีนานหลายตา นอกจากพ่อค้าชาวจีนฮ่อ ชาวเมียนมา ที่ยังคงต่างมา ล่า ล่อไปตามหมู่บ้านบนภูเขาแล้ว ปรากฏว่า มีกลุ่มคนใหม่ ๆ เป็นพ่อค้าชาวพม่าและเจ้าหน้าที่ตำรวจมารับซื้อฝิ่นมากขึ้น พ่อค้าบางคนขึ้นมามาตั้งร้านค้าขายขนมจีนและนำผ้ามาแลกซื้อฝิ่น บางส่วนเป็นกลุ่มคนที่มารับซื้อและนำไปขายต่อให้กับศูนย์กลางการค้าฝิ่นที่จังหวัดลำปาง เชียงใหม่ เชียงราย ขณะที่ชาวพม่าที่ขึ้นมาบนดอยและมาขอพักอาศัยกับชาวม้งบ้านแทนธรรมเพื่อเดินทางไปซื้อวัวควายยังชายแดนฝั่งไทยลาวต่างก็ซื้อฝิ่นติดมือกลับลงไปยังบ้านพม่าอยู่เสมอ

จากนโยบายการเปิดเสรีให้ปลูกฝิ่นได้ทางภาคเหนือของประเทศและการเร่งผลผลิตฝิ่นโดยการกระตุ้นจากภาครัฐได้ส่งผลให้ชุมชนชาวม้งบ้านแทนธรรมปรับเปลี่ยนระบบการผลิตและวิถีชีวิตเกี่ยวกับฝิ่น จากชุมชนแห่งการเรียนรู้ความสัมพันธ์ทางการผลิตและระบบการเกษตรเพื่อการยังชีพที่อยู่บนพื้นฐานการสร้างหลักประกันความมั่นคงในชีวิต ชาวม้งบ้านแทนธรรมได้เริ่มปรับเปลี่ยนตัวเองไปสู่ระบบการเกษตรเชิงพาณิชย์และวิถีการผลิตเพื่อขายเชิงพาณิชย์ โดยได้รับแรงผลักดันจากนโยบายรัฐเป็นสำคัญ บนวิถีชีวิตดังกล่าว ชุมชนแห่งการเรียนรู้ของชาวม้งบ้านแทนธรรมเริ่มทำการปรับเปลี่ยนระบบภายในชุมชนของตนเอง วิถีวัฒนธรรมและองค์กรทางสังคมโดยให้ฐานการจัดการทรัพยากรและระบบวัฒนธรรมเพื่อรองรับต่อนโยบายและการค้าฝิ่นที่คึกคักมากขึ้นภายในประเทศ การปรับองค์กรทางสังคมของชาวม้งบ้านแทนธรรม ไม่ว่าจะ การขยายพื้นที่การปลูกฝิ่น การปรับเปลี่ยนระบบแรงงานจากการแต่งงานเพิ่มของผู้ชายชาวม้งและการว่าจ้างแรงงานต่างเป็นไปเพื่อรองรับความต้องการฝิ่นของพ่อค้าฝิ่น รัฐบาลและตลาด นับเป็นการปรับตัวจากภายในระบบวัฒนธรรมของชุมชนเพื่อรักษาสมดุลระหว่างความต้องการจากภายในชุมชนและความต้องการจากภายนอก

แต่การปรับเปลี่ยนระบบต่างๆ ภายในชุมชนเพื่อเพิ่มผลผลิตฝิ่นตอบสนองต่อนโยบายของรัฐบาลและตลาดการค้าฝิ่นภายในและนอกประเทศได้ทำให้ “ชุมชนแห่งการเรียนรู้” บ้านแทนธรรมต้องเริ่มเผชิญหน้ากับปัญหาต่างๆ ที่กำลังเกิดขึ้นภายในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความขัดแย้งเรื่องที่ดิน ปัญหาแรงงาน ความสัมพันธ์ทางสังคม และความขัดแย้งเรื่องวิถีชีวิตเกี่ยวกับฝิ่นที่กำลังเริ่มเปลี่ยนแปลงไป

3.2.2 จากบ้านแทนธรรมสู่ถนนการเมืองเรื่องการค้าฝิ่นในดินแดนสามเหลี่ยมทองคำ

การปลูกฝิ่นในระบบการเกษตรเชิงพาณิชย์ของชาวม้งบ้านแทนธรรมเป็นผลพวงจากการเติบโตของการค้าฝิ่นภายในประเทศภายใต้การโยงใยกับกลุ่มอิทธิพลและการเมืองทั้งใน

ประเทศไทยและระหว่างประเทศ นโยบายการส่งเสริมการปลูกฝิ่นครั้งแรกในประเทศไทยของจอมพลป. พิบูลสงครามในปีค.ศ.1947 (พ.ศ. 2490) ทำให้ชาวม้งบ้านแทนธรรมเร่งการผลิตฝิ่นเพื่อตอบสนองต่อการขาดแคลนฝิ่นในตลาดภายในประเทศ ตลอดระยะเวลา 10 ปีของนโยบายการส่งเสริมการปลูกฝิ่นในเขตภาคเหนือของประเทศไทย ชาวม้งบ้านแทนธรรมได้ปรับระบบการผลิต ระบบการจัดการแรงงานและการจัดการที่ดินที่ขยายพื้นที่การเพาะปลูกเพื่อตอบสนองต่อความต้องการเร่งผลิตฝิ่น การว่าจ้างแรงงานและการที่ผู้ชายชาวม้งหาภรรยาเพิ่มเพื่อเป็นแรงงานช่วยเพาะปลูกฝิ่น สิ่งเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งภายในครอบครัว ชุมชน ทั้งในเรื่องที่ดินและความสัมพันธ์ทางสังคม

ขณะที่บ้านแทนธรรมเริ่มเติบโตขึ้นจากการเพาะปลูกฝิ่นตามการสนับสนุนของรัฐบาล ดินแดนสามเหลี่ยมทองคำซึ่งกินอาณาบริเวณดินแดน ไทย ลาว พม่า เทือกเขาอันสลับซับซ้อนในรัฐฉาน ประเทศพม่า สันเขาที่คดเคี้ยวของภาคเหนือประเทศไทยและที่ราบสูงอันเป็นที่อยู่ของกลุ่มม้งในลาวก็ได้เริ่มเติบโตขึ้นเป็นดินแดนแห่งการปลูกฝิ่นด้วยเช่นกัน

การเติบโตของฝิ่นในดินแดนสามเหลี่ยมทองคำเริ่มเกิดขึ้นเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง ภาพลักษณ์ฝิ่นในสายตาสังคมโลกที่ผันแปรไปกลายเป็นปัญหาสาเหตุนำให้เกิดแรงกดดันต่อการค้าขายฝิ่นอย่างมหาศาล ปีค.ศ.1949 (พ.ศ. 2492) เกิดจุดเปลี่ยนทางการเมืองภายในประเทศจีนเมื่อเกิดการปฏิวัติขึ้นภายในประเทศ โดยกองทัพสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนจีนของเหมาเจ๋อตงชนะสงครามกลางเมือง ทำการขับไล่กองทัพจีนคณะชาติเจียงไคเช็คหรือพรรคก๊กมินตั๋งออกจากมณฑลยูนนานแล้วปิดประตูการค้าฝิ่นเถื่อนจากจีนบริเวณนี้ด้วยการนำพืชอื่นมาปลูกทดแทนฝิ่น ขณะที่สงครามความขัดแย้งทางอุดมการณ์เริ่มเกิดขึ้นและขยายออกไปสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้น ปีค.ศ.1955 (พ.ศ.2498) รัฐบาลฝรั่งเศสในลาวและเวียดนามเริ่มถอนตัวออกจากพื้นที่ แต่ทิ้งหน่วยสืบราชการลับเอาไว้ (McCoy, 1991) ส่วนรัฐบาลไทยตัดสินใจการสั่งฝิ่นจากอิหร่านเข้าเอเชีย เพราะผลจากการบังคับตามข้อตกลงกับองค์การสหประชาชาติกับประเทศผู้ผลิตฝิ่นในแถบตะวันออกเฉียงใต้ เอเชียใต้ และยุโรป

สถานการณ์เช่นนี้ทำให้ตลาดการค้าฝิ่นขาดแคลนแหล่งฝิ่นดิบรองรับความต้องการของผู้บริโภค นำมาซึ่งช่องทางการค้ากำไรของผู้แสวงหาผลประโยชน์จากฝิ่น ไม่ว่าจะเป็น กลุ่มหน่วยราชการลับของฝรั่งเศสก่อนหน้านั้นและสำนักข่าวกรองแห่งสหรัฐอเมริกาในเวลาต่อมา กลุ่มข้าราชการไทย กองทัพพรรคก๊กมินตั๋ง และชาวจีนฮ่อ ที่ดำเนินกิจกรรมการทำสงครามอยู่ในเขตพื้นที่รอยต่อประเทศได้ใช้ฝิ่นเป็นเครื่องแสวงหาผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจและตอบสนองต่ออุดมการณ์ทางการเมืองของตน

นอกจากนี้ ด้วยความหวาดกลัวต่อภัยคุกคามจากการแผ่ขยายลัทธิคอมมิวนิสต์ในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่งผลให้รัฐบาลสหรัฐและกลุ่มผู้มีอำนาจทางการเมืองของรัฐบาลไทยร่วมมือกันให้การสนับสนุนกองทัพก๊กมินตั๋ง ซึ่งเป็นศัตรูกับจีน ทำการปกป้องแนวชายแดน และหวังว่าจะนำประชาธิปไตยกลับเข้าไปในจีนแผ่นดินใหญ่ได้ โดยรัฐบาลไทยและสำนักข่าวกรองแห่งสหรัฐอเมริกาให้การสนับสนุนเครื่องมือ อาวุธ เครื่องบินแก่พรรคก๊กมินตั๋ง โดยแลกกับรายได้จากการค้าฝิ่นในบริเวณสามเหลี่ยมทองคำ ผลที่ได้รับอีกทอดหนึ่งก็คือการป้องกันคอมมิวนิสต์ตามแนวชายแดนโดยกองกำลังพรรคก๊กมินตั๋ง

สามเหลี่ยมทองคำ นอกจากจะเป็นเขตปลูกฝิ่นเพื่อหารายได้ให้สนับสนุนอุดมการณ์ทางการเมืองของพรรคก๊กมินตั๋งแล้ว ยังเป็นบริเวณที่กองกำลังก๊กมินตั๋งอื่นๆ อาทิ กลุ่มก๊กมินตั๋งอิสระกลุ่มกะเหรี่ยง และกองทหารรัฐฉานในเขตประเทศพม่าใช้ฝิ่นสร้างสมกำลังเงินเพื่อสะสมกำลังอาวุธ และเครื่องมืออื่น ๆ ในการตอบสนองอุดมการณ์ทางการเมืองของตนด้วยเช่นกัน

ในลาวและตังเกี๋ย ปีค.ศ.1947 (พ.ศ. 2490) รัฐบาลฝรั่งเศสยินยอมต่อแรงกดดันจากองค์การสหประชาชาติเพื่อให้เลิกปลูกฝิ่นในอินโดจีน แต่หน่วยสืบราชการลับฝรั่งเศสกลับขาดแคลนทุนรอนที่ใช้ต่อต้านคอมมิวนิสต์เวียดนามจึงยังคงทำการลักลอบค้าฝิ่นเองเพื่อหาเงินมาดำเนินการตามอุดมการณ์ทางการเมืองต่อไป กระบวนการค้าฝิ่นระหว่างหน่วยสืบราชการลับฝรั่งเศสกับชาวม้งในประเทศลาวและเวียดนามจึงยังถูกดำเนินการมาโดยตลอด แต่เมื่อหน่วยสืบราชการลับของฝรั่งเศสล่าถอยออกไป สำนักข่าวกรองแห่งสหรัฐอเมริกาก็เข้ามาสนับสนุนแทนโดยมีเจตนาเพื่อให้ชาวม้งเป็นหน้าด่านต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ ผู้นำชาวม้งหลายคนถูกใช้เป็นเครื่องมือทั้งด้านการปกครอง การทหารและกระบวนการค้ายาเสพติด โดยสนับสนุนให้ชาวม้งในลาวทำการปลูกฝิ่นแล้วรับซื้อขายให้กับพ่อค้า ฝิ่นดิบเหล่านี้ถูกสกัดเป็นเฮโรอีนในพื้นที่ชายแดนและในฮ่องกง แล้วผ่านการลำเลียงโดยสายการบินที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักข่าวกรองแห่งสหรัฐอเมริกาส่งฝิ่นเข้าไปให้ทหารที่รบอยู่ในประเทศเวียดนามและอีกหลายประเทศได้คลายความเจ็บปวดทั้งร่างกายและจิตใจ (McCoy, 1972 อ้างในพิสิฐ, 2537)

ขณะที่ในพื้นที่รอยต่อพม่าและไทย ปีค.ศ.1950 (พ.ศ. 2493) สำนักข่าวกรองแห่งสหรัฐอเมริกาได้เข้ามาให้ทหารที่เหลือจากกองทัพพรรคก๊กมินตั๋งเพื่อปิดพรมแดนพม่า - จีน ป้องกันการขยายตัวของจีนคอมมิวนิสต์ แต่กองทัพก๊กมินตั๋งกลับใช้อาวุธที่ได้รับจากอเมริกาเป็นเครื่องมือบังคับให้ชนกลุ่มน้อยในพม่าเพิ่มการผลิตฝิ่นเพื่อทูลขายให้กับกองกำลังตำรวจและเจ้าหน้าที่ไทยซึ่งเป็นคนของสำนักข่าวกรองแห่งสหรัฐอเมริกา

เบื้องหลังตัวการสำคัญในการสร้างเครือข่ายหาผลประโยชน์จากฝิ่นในประเทศไทย คือ ผู้นำกองทัพผู้มีความทะยานอยากในเงินทอง อำนาจและบารมี (McCoy, 1991) ในปี ค.ศ.1937 (พ.ศ. 2480) จอมพล ป.พิบูลสงครามได้กำหนดนโยบายการรวมชาติที่ต้องการสร้างความสัมพันธ์กับคนไทยในรัฐฉาน และกรณีทหารไทยรุกเข้าไปในเขตเชียงตุงและสิบสองจุไทยในปีค.ศ.1941 (พ.ศ. 2484) ส่งผลทำให้เกิดเครือข่ายการค้าฝิ่นอย่างลับ ๆ กองทหารไทยที่อยู่ตามชายแดนได้เข้าไปสร้างความสัมพันธ์กับพ่อค้าท้องถิ่นที่ทำการปลูกและค้าฝิ่นที่รัฐฉานและพรวคก๊กมินตั๋ง เมื่อสงครามจบลง นายทหารระดับสูงยังคงสร้างความสัมพันธ์และทำการค้าฝิ่นอย่างต่อเนื่อง โดยมีเจ้าหน้าที่ไทยตามชายแดนและรัฐบาลกลางให้การสนับสนุนพร้อมกับเก็บภาษีฝิ่นอย่างไม่เป็นทางการจากผู้ปลูกบนภูเขาเพื่อนำเงินมาสร้างความมั่งคั่งให้ตัวเอง สนับสนุนกองทัพ และสนับสนุนฐานทางการเมือง (McCoy, 1991)

การเมืองไทยในช่วงปีพ.ศ. 2490 –2500 ถูกนำโดยกลุ่มกำลังสองฝ่าย คือ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ ที่คุมกำลังตำรวจ กับจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งคุมกำลังทหาร ทั้งสองเติบโตขึ้นภายหลังการรัฐประหารในเดือนพฤศจิกายนปีพ.ศ. 2490 เป็นฐานกำลังให้กับจอมพลป.พิบูลสงคราม ให้ได้กลับมานั่งตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง ผู้ปกครองไทยทั้งที่เป็นทหารและตำรวจได้เข้ามามีอำนาจและใช้อิทธิพลปกครองประเทศ ฝิ่นได้กลายเป็นแหล่งรายได้สำคัญของกลุ่มอำนาจต่างๆ เหล่านี้โดยมีรัฐบาลเป็นผู้ผูกขาดการขายฝิ่นเป็นสินค้า โดยต่างได้ออกกฎหมายและนโยบายส่งเสริมการปลูกฝิ่นในเขตภาคเหนือตอนบนทำให้การปลูกฝิ่นบนภูเขาขยายตัวไปอย่างรวดเร็ว

การค้าฝิ่นในประเทศไทยเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางเรื่อยมา จนกรุงเทพฯ ได้ชื่อว่าเป็นเมืองหลวงฝิ่นและเป็นเส้นทางการค้าฝิ่นหลักในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตลอดจนเป็นแหล่งบ่อนฝิ่นให้แก่ตลาดท้องถิ่นและตลาดต่างประเทศ (McCoy, 1991, Booth, 1996) ในยุคสมัยที่กองกำลังตำรวจไทยกำลังรุ่งเรือง พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ อธิบดีกรมตำรวจและในฐานะสายลับของหน่วยสืบราชการลับของสำนักข่าวกรองแห่งชาติอเมริกา หรือ CIA ทำการควบคุมการค้าฝิ่นเพื่อแลกเปลี่ยนกับการได้รับการสนับสนุนจาก CIA และตอบสนองต่อจุดประสงค์ทางการเมืองของกองทัพ พรวคก๊กมินตั๋งให้ปกป้องเส้นทางการค้าและผลประโยชน์ทางธุรกิจเกี่ยวกับฝิ่น พร้อมกับสร้างเส้นทางการค้าฝิ่นจากพม่าสู่กรุงเทพฯ ด้วย (McCoy, 1991)

พลตำรวจเอกเผ่าเริ่มมีอำนาจมากขึ้น กรมตำรวจเป็นส่วนที่มีอำนาจมากที่สุดในปี ค.ศ.1955 (พ.ศ. 2498) ขณะที่จอมพลสฤษดิ์ก็เลี้ยงตัวเองและเสริมอำนาจกองทัพด้วยฝิ่นไม่แตกต่างกัน ฝิ่นคือ เงินที่กลุ่มทหารและผู้มีอิทธิพลทั้งหลายใช้ในการเข้ามาสู่อำนาจ ชื่ออาวุธและควบคุมอำนาจทางการเมืองได้อย่างสำเร็จผล ฝิ่นเริ่มกลายเป็นแหล่งแสวงหาผลประโยชน์ของกลุ่ม

อำนาจทางการเมืองในประเทศต่าง ๆ ขณะที่กระแสของตะวันตกเริ่มมองฝิ่นในเขตภูมิภาคตะวันออกเฉียงใต้ว่าเป็นปัญหายาเสพติดที่กำลังแพร่ขยายอย่างรุนแรง

อาจกล่าวได้ว่า การปลูกฝิ่นในเขตพื้นที่สามเหลี่ยมทองคำ บนหุบเขาที่อยู่อาศัยของชาวเขาเผ่าต่าง ๆ แพร่ขยายและเติบโตอย่างรวดเร็ว เป็นเพราะสถานการณ์แรงกระตุ้นและเงื่อนไขสภาพแวดล้อมภายนอก จากผู้หิวกระหายต่อผลประโยชน์ทางการเงิน อำนาจ การเมือง และอุดมการณ์ประชาธิปไตยของกลุ่มอำนาจต่าง ๆ ไม่ว่า กลุ่มผู้มีอำนาจในรัฐบาล กองทัพและข้าราชการไทย รวมถึงหน่วยสืบราชการลับของฝรั่งเศส ผู้นำชาวกรองแห่งสหรัฐอเมริกาที่หวาดกลัวต่ออุดมการณ์แบบคอมมิวนิสต์ ได้อาศัยฝิ่นเป็นเครื่องมือในการต่อรองและแสวงหาผลประโยชน์ระหว่างกองทัพพรรคก๊กมินตั๋ง จีนฮ่อ และชาวม้งในลาว เพื่อให้เข้ามาเป็นหน้าด่านในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ และตอบสนองต่อผลประโยชน์และอุดมการณ์ทางการเมืองของตน

3.2.3 ภาพลักษณ์ฝิ่น-สินค้าทำกำไรของรัฐกับวัฒนธรรมฝิ่นของชาวม้ง

วัฒนธรรมการผลิตฝิ่นเพื่อการยังชีพของชุมชนม้งบ้านแทนธรรมภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและระบบนิเวศในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1-2 ได้สะท้อนให้เห็นภาพลักษณ์ฝิ่นสำหรับชาวม้งว่า ฝิ่นในสังคมวัฒนธรรมชาวม้งมีความสำคัญในแง่ของการสร้างความหลากหลายในระบบการยังชีพเพื่อความมั่นคงทางอาหาร ไม่ว่า การที่ฝิ่นเป็นองค์ประกอบของระบบการผลิตเพื่อการยังชีพ ระบบความรู้ในการรักษาพยาบาลพื้นบ้าน ความสำคัญของฝิ่นในระบบวัฒนธรรมการผลิตเพื่อการยังชีพของชาวม้งได้หยั่งรากลึกถึงวิถีคิด โดยสะท้อนออกมาให้เห็นในพิธีกรรมความเชื่อต่าง ๆ

ขณะที่ภาพลักษณ์ฝิ่นในมุมมองของรัฐและวาทกรรมครอบงำ ฝิ่นได้เริ่มกลายเป็นภาพลักษณ์ของยาเสพติดในระดับสากล ซึ่งสะท้อนให้เห็นจากข้อตกลงของคณะกรรมการฝิ่นระหว่างประเทศตั้งแต่ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 ล้นสุดลง คณะกรรมการชุดนี้ได้สรุปผลให้ประเทศต่าง ๆ ต้องรับผิดชอบและเข้มงวดต่อกฎหมายเพื่อป้องกันการสูบฝิ่นและต้องมีนโยบายเลิกสูบฝิ่นภายในประเทศ โดยประเทศไทยได้ร่วมลงนามด้วยตั้งแต่ในปีค.ศ.1912 (พ.ศ. 2455) และในเวลาต่อมาองค์การสหประชาชาติได้กำหนดข้อตกลงห้ามรัฐบาลสั่งซื้อฝิ่นจากประเทศผู้ผลิตฝิ่นในแถบตะวันออกกลาง เอเชียใต้และยุโรป

แม้ว่าภาพลักษณ์ฝิ่นในสายตาของนานาชาติได้กลายเป็นยาเสพติดไปในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1-2 แต่แรงกดดันของต่างประเทศไม่ได้ส่งผลต่อรัฐบาลไทยในช่วงเวลาดังกล่าว จะพบว่า รัฐบาลไทยยังคงมีภาพลักษณ์ฝิ่นเป็นสินค้าทำกำไรเรื่อยมา บ้างเพื่อแก้ไขปัญหาฐานะทางการเงินการคลัง บ้างแสวงหาผลประโยชน์จากฝิ่นเพื่อเงินและอำนาจ การค้ากำไรจากฝิ่นยั่วยวนใจจน

กระทั่งยุคของจอมพลป.พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีกำหนดนโยบายให้กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในภาคเหนือของประเทศไทยทำการปลูกฝิ่นได้อย่างเสรีตั้งแต่ปีพ.ศ. 2490-2500 ส่งผลให้กลุ่มชาติพันธุ์บนยอดดอย โดยเฉพาะชาวม้งเร่งผลิตฝิ่นตามนโยบายรัฐบาล ในบริบทเช่นนี้ ทำให้ภาพของชาวม้งในมุมมองของรัฐกลายเป็นผู้ปลูกฝิ่นที่สำคัญในการผลิตสินค้าทำกำไรให้กับรัฐ ขณะที่ฝิ่นสำหรับชาวม้งจากที่เคยเป็นองค์ประกอบในระบบการผลิตเพื่อการยังชีพ มีความหลากหลายและความมั่นคงทางอาหารได้เริ่มปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเพื่อตอบสนองต่อนโยบายของรัฐที่ต้องการเร่งผลผลิตฝิ่น

3.3 สรุป

จากข้อมูลต่างๆ ในยุคระบบการผลิตฝิ่นเพื่อการยังชีพ ไม่ว่า ระบบแรงงานครอบครัว ปริมาณผลผลิตฝิ่นที่ถูกปลูกให้เหมาะสมกับแรงงาน จำนวนปัญหาข้อพิพาทเรื่องที่ดินที่เกิดขึ้นบ่อยครั้ง ตลอดจนข้อมูลเรื่องฝิ่นล้นกระบือที่ถูกปลูกโดยชาวพื้นเมือง ซึ่งมีสัดส่วนของตลาดเพียงร้อยละ 3 ของการนำเข้าฝิ่นจากต่างประเทศโดยรัฐ ได้ฉายชัดให้เห็นถึงการปลูกฝิ่นของชาวม้งบ้านแท่นธรรมในยุคสมัยการผลิตฝิ่นเพื่อการยังชีพว่า ฝิ่นของชาวม้งและชนบนที่สูงไม่มีบทบาทความสำคัญใดๆ ในระบบการค้าฝิ่นของประเทศในช่วงขณะนั้น แต่ข้อมูลฝิ่นและระบบวัฒนธรรมการผลิตฝิ่นของชาวม้งกลับสะท้อนให้เห็นถึงความเป็น “ชุมชนแห่งการเรียนรู้” ที่สร้างตัวเองขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างตัวเองกับธรรมชาติและระหว่างเครือข่ายความสัมพันธ์กับภายนอกได้ทำการปรับเปลี่ยนเรียนรู้ คิดค้นและสร้างระบบต่างๆ เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงในการดำรงชีพบนภูเขาและสร้างศักยภาพในการพึ่งพิงตัวเอง ชุมชนเรียนรู้ของชาวม้งบ้านแท่นธรรมนี้ ได้สร้างระบบการผลิตแบบตัดฟันโค่นเผา การทำการเกษตรเพื่อการยังชีพจากการทำไร่ข้าว ข้าวโพด ฝิ่นด้วยระบบการผลิต การจัดการทรัพยากร ระบบแรงงาน การจัดการที่ดินบนพื้นฐานวัฒนธรรมของตน รวมไปถึงการสร้าง ความหลากหลายทางพืชพันธุ์ของพืชผักในไร่ต่าง ๆ การแลกเปลี่ยนพันธุ์พืชใหม่ ๆ จากญาติ เพื่อนบ้าน การคิดค้นพันธุ์พืชใหม่ ๆ ตลอดจนการแลกเปลี่ยนสินค้าทั้งในระดับเครือญาติ หมู่บ้านและการค้าขายกับพ่อค้าภายนอก รวมไปถึงพิธีกรรมความเชื่อในระบบการผลิตที่อยู่บนพื้นฐานการกำกับการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้ต่างตั้งอยู่บนหลักการ “จริยศาสตร์แห่งการยังชีพ” ที่เป็นไปเพื่อสร้างหลักประกันความมั่นคงในชีวิตและการอยู่รอดของชุมชนในระบบนิเวศบนภูเขาท้งล้น

แต่เมื่อสถานการณ์ตลาดการค้าฝิ่นภายในประเทศและระหว่างประเทศเติบโตขึ้น รัฐบาลจอมพลป. พิบูลสงครามเล็งเห็นผลประโยชน์จากฝิ่น ในพ.ศ. 2490 จึงออกนโยบายส่งเสริมการปลูกฝิ่นขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย สถานการณ์และนโยบายดังกล่าวได้ทำให้ชาวม้งบ้าน

แทนธรรมปรับเปลี่ยนระบบการผลิตและวัฒนธรรมบางประการเพื่อเพิ่มผลผลิตขึ้นขึ้นตอบสนองต่อนโยบายและการขาดแคลนฝิ่นในตลาดขณะนั้น ตลอดระยะเวลา 10 ปีของนโยบายการส่งเสริมการปลูกฝิ่นในเขตภาคเหนือของประเทศไทย ชุมชนชาวม้งบ้านแทนธรรมได้เริ่มปรับเปลี่ยนให้มีบทบาทสำคัญในฐานะพืชเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์เพื่อขายมากขึ้น และเริ่มปรับเปลี่ยนวิถีคิดเกี่ยวกับฝิ่นที่มีมิติของการค้าเชิงพาณิชย์และเป็นพืชทำกำไรมากขึ้น

บนวิธีคิดดังกล่าว ชาวม้งบ้านแทนธรรมทำการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตและความสัมพันธ์ในการผลิต โดยเฉพาะระบบการจัดการแรงงานและระบบการจัดการที่ดินที่ตอบสนองต่อการเร่งผลผลิตฝิ่น การว่าจ้างแรงงานและการที่ผู้ชายชาวม้งหาภรรยาเพิ่มเพื่อเป็นแรงงานช่วยเพาะปลูกฝิ่น รวมไปถึงการขายพื้นที่การเพาะปลูก การปรับเปลี่ยนระบบการผลิต ระบบแรงงาน ตลอดจนการขายพื้นที่การเพาะปลูกเป็นไปตามลักษณะของชุมชนแห่งการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชาวม้งที่ทำการปรับตัวเองเมื่อต้องเผชิญกับสถานการณ์ภายนอกที่เปลี่ยนแปลงไป ในแง่หนึ่งพวกเขาได้ทำการปรับระบบภายในวิถีวัฒนธรรมเพื่อสนองต่อความต้องการของตนเองและจากภายนอก แต่ในอีกด้านหนึ่งวิธีคิดที่เน้นการผลิตเพื่อขายได้เริ่มเข้ามาสู่ชุมชนชาวม้งบ้านแทนธรรมอย่างเห็นได้ชัด จากวิธีคิดที่ตั้งอยู่บนหลักการจริยศาสตร์แห่งการยังชีพ ชุมชนชาวม้งบ้านแทนธรรมได้หันไปเน้นการผลิตเพื่อขายเพิ่มขึ้น จนนำไปสู่ความขัดแย้งภายในครัวเรือนและความขัดแย้งภายในชุมชนจากข้อพิพาทเรื่องที่ดิน ความร้าวฉานในครอบครัว ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมและวิถีชีวิตของชุมชนชาวม้งบ้านแทนธรรมเริ่มแตกร้าวมมากขึ้น